

MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK
SZERKESZTI VAJTHÓ LÁSZLÓ
I. SZÁM.

BESSENYEI GYÖRGY:
A TÖRVÉNYNEK ÚTJA
TUDÓS TÁRSASÁG

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

Kir, Magy. Egyetemi Nyomda. Budapest. (F.: Czakó Elemér dr.)

BEKÖSZÖNTŐ.

A *Magyar Irodalmi Ritkaságok* c. sorozatban jeles magyar íróknak kiadatlan, elfogyott vagy lapokban szétszórt művei jelennek meg.

Az első számot a budapesti V. kér. m. kir. áll. Berzsenyi Dániel reálgimnázium 1930-ban érettségizett tanulói, *Bessenyei György Hunyadi* c. eposzának és *Tariménes utazása* e. állambölcséleti regényének feltámasztó!, saját költségükön rendezték sajtó alá.

Bárcsak sokan támogatnák e vállalkozást, hogy a magyar irodalom rejtett kincsei minél nagyobb számban közkézen forogjanak.

Budapest, 1930 december havában.

A szerkesztő.

TÁJÉKOZTATÓ.

Kiadásunk alapjául egy korabeli másolat szolgált, mely a pápai szentbenedekrendi kath. Szent Mór reálgimnázium tanári könyvtárának tulajdona. Az ívrét alakú kéziratos könyvben az írónak négy műve van meg:

I. *A magyar nemzetnek szokásairól, erkölcseiről, uralkodásának módjairól, törvényeiről és nevezetesebb viselt dolgairul. Első könyv, első száz.* A címlapon idegen kéz bejegyzése olvasható 1778-ból.

Ennek kiegészítése:

Egész Európa formája a XI-dik százban.

II. *A törvénynek útja.*

III. *Tudós társaság.*

IV. *Hunyadi.*

Eredeti kéziratban egyik sem maradt ránk. A pápai másolat hitelességét bizonyítja, hogy itt-ott maga Bessenyei javítgatta. Később Toldy Ferenc két másolatot készíttetett róla, az Akadémiának és saját könyvtárának (1838—39.) Mindkettő az Akadémia tulajdona.

A szöveget mai helyesírással közöltük, de hűségesen követtük Bessenyei tájnyelvi sajátosságait.

A TÖRVÉNYNEK ÚTJA

Világosítás.

Valamit mi e földön igazságnak lenni meg-
esmérhetünk vagy tarthatunk, annak mind egy
kútfeje van, az Isten, ki emberi nemünket al-
kotta és természetinek törvényei alá vonta.
Nem lehetvén pedig e világnak több teremője
egynél, ellenkező igazságai sem lehetnek, mert
egy Istennek egy természeti van, mely magá-
ban magával soha nem ellenkezik. Honnan van
tehát, azt kérded, hogy e föld nemzetségeinek
oly sok egymással csatázó törvényei s igaz-
ságai lehetnek? Tudom, nem hiszed, hogy ezen
változások a Teremtőnek magában meg nem
nyugható természetibb! származnának. Az
igazságnak kútfeje soha változásba nem jön,
de az emberek tudnak szüntelen változni, kik
annak törvényekül tanácskozni s vélekedni
szoktak. Látod, hogy míg az igaz alkotó nem
ismértethetett, Istene minden pogány nemzet-
iül olyanná változtatott, mint a micsodást
annak haszna, győzedelme vagy dicsősége, idő,
alkalmatosság szerint kívánt. Kérlek, mondd
meg, ha volt-é valaha e földön olyan nemzet-
ség, ki ellenségén győzedelmeskedvén, diadal-
mait annak az Istennek ne tulajdonította
volna, kinek nevében áldozatokat tett s hatal-
mát segítségül hívta?

Ha e dolog régen a győzedelmekre nézve így
lehetett, kétség kívül van, hogy a törvényes

igazságokra nézve is úgy volt. Minden nemzet azt mondta, az ő törvénye Istentől jön, kit imád. Tudjuk, hogy hajdan a pogány varázslók mind úgy tartattak, mint isteni akarat s mennyei igazságnak beszédei. Amely rész veszedelembe jött, azt mondta, halálos bűn lappang kebelünkben, mely által isteneinket ellenünk bosszúálló haragra ingerlettük; térjünk meg, imádkozzunk, tégyünk áldozatokat nékik, hogy hozzánk azok által megengesztelteszenek. Nem így tettek-e a görögök, midőn Agámemnon Ifigéniát feláldozni kényszerített, hogy táborok a döghaláltul szabadúlhasson? Trójában ismét a Palladium a görögök ellen védelmező isteni akaratot jelentett. Honnan több számtalan történetekkel egyetembe megláthatod, hogy az emberek az igazságnak kútfejét önnön hasznokra külömb-külobmféle módon magyarázván, az Istenséget is, mely magában soha háborút nem szenvedhet, magával ügyök szerint veszekedtették.

Oly ostobák voltak a pogány nemzetek, hogy e világnak Teremtőjét minden hatalmával, igazságával, együl-egyig a többeknek veszedelmével csak önnön részekre hajtani kívánták és míg a Jézus Krisztusnak tudománya embertársainkat tévelygéseikbe nem világosította, hol láttad vagy hallottad, hogy egy nemzet valaha ellenségéért imádkozott volna? Csak a keresztyéni tudományban van oly valóságos isteni törvény, mely minden ellenséged s üldöződ eránt szeretetre, kegyelemre s szánako-

zásra int, különben nevetned kell a bosszúságban, ha meggondolod, hogy hajdan minden nemzet Istene nevében kívánta szomszédjainak vérit ontani, úgy, hogy Istenének azt kellett cselekedni, mit ő akart. Ha volt olyan pogány fejedelem, kinek dühössége ellen szívéből *a* fegyvere alatt nyögő természet lelkére felkiáltott, tehát azzal mentette magát, hogy önéki ölni kell, mert ő Isten ostora. Olvasd Atillának viselt dolgait, meglátod, hogy magát Isten ostorának nevezi és így vagy egy vagy más okból az isteneknek mindenkor győzedelmes részhez kellett állani. De mikor osztán Atilla a katalaunai mezőn leverettetett s magát meg akarta égetni, el kellett néki az Isten ostorozásának szomorú hivatalárul felejtkezni. Eszerint látsz sok ostoba s vakmerő emberi vélekedéseket az Istennek örök végezései által csúfságra, gyalázatra s semmiségre leverettetni. Az Isten mindég egy és örökké csak egy igazságot szeret; de az ember annyifelé oszlott, amennyi felé idvessége reménységének igaz vagy hamis módjaitul (már amint hiti van) és külső világi hasznaitul vonattatik. Tudd meg hát, hogy az Isten- örökké egy igazság, egy törvény megmarad és csak az emberek oszolhatnak sok törvényre, igazságtalanságra s bolondságra.

I. SZAKASZ.

A törvényeknek kezdetiről.

Az ember szabadon származik. — Az atyai hatalom csak valóságos atyáké lehet. — Az uralkodásnak kezdeti. — A rabságnak kezdeti.

Mikor az emberi nemzet legelőször a földnek színét lakni kezdette, kétségkívül sem uraságot, sem hatalmat azon kívül nem ismért, ki világot teremtett. Akkor egész emberi nemzetünknek csak a volt közönséges sorsa, hogy Istentől vezéreltessék és a természetben szabadon lakják. Ha egy atyának két fia volt, mindkettő kétfelé ment, földet foglalt, melyet ő osztán magáénak csak azért mondott, hogy azt megülte, elfoglalta s fájának gyümölcsét őrizte. Mondd meg, hogy két ilyen testvérnek micso-dás törvényei voltak és melyiknek engedtetett Isten vagy természetiül arra hatalom, hogy másikán uralkodjon és azt rabjává tégye? Nem volt kezdetben semmi ilyen hatalom, kivévén az atyait, melynek igazságát mind Istenben, mind természetben feltaláljuk.

De ha egy atya, kinek tíz férjfiú gyermekei már emberkorban éltek, megholt, kinek hagyhatta által atyai hatalmát gyermekei közül, hogy azáltal egy a többin uralkodhasson? Engedelmeskedett volna-é a kilenc egynek, csak azért, hogy nékik édesatyjok halála óráján az iránt engedelmisséget ajánlott? Soha egy hal-dokló atya veszedelmesebb, haszontalanabb és

szomorúbb testamentumot nem hagyhatna, mint ezt: Ti pedig, fiaim: Pál, Péter, Ferenc, János, Mihálynak szolgálói légyetek és mindekben csak őtőle függjetek. Soha nem is volt olyan atya e világon, ki több gyermekeit egynek rabságába vethette volna halála után. Honnan kitetszik, hogy az atyai hatalom újakra csak úgy mehet által, ha a fiák magoknak új fiákat támasztanak s magokat azáltal valószínűs atyákká tehetik.

A sok testvér atyjoknak halála után minde-
 nik maga akart maga ura lenni, úgy szaporodott e földön a sok úr annyira, míg megszorulván az uraságon elkezdenének veszekedni. Ennek a földje adott olyat, melyet a másiké-
 nak földje meg nem termett s amelyre amannak mégis nagy szüksége volt. Ezen okbul elkezdenek az urak egymástul holmit kérni, melyre ki jó, ki goromba feleletet ad, ki az adandó eszköz helyett másat kér cserébe, mi néki nem volt s amannál, ki hozzá kérni ment, találatott. Felkél ekkor ez a két fejedelem: ENYIM, TIÉD s törvény, fegyver alá húzza az Istennek embervilágát.

Egy gyümölcsreibül kipusztult henye, bujdosó nemzet elindult vagyont keresni s zsákmányt vetett a szorgalmatos nemzetnek földébe, mely önála gazdagabb, szorgalmatosabb, de erőtelenebb volt. Az akkori gazdagság pedig csak abba határozatott, ha télére több diót vagy mogyorót egyéb száraz gyümölcsökkel gyűjthetnél magadnak vagy több vadat, mint

más, hajigálhattál agyon, mert nem volt sem nyíl, sem puska, melyre nézve csak silápolni¹ kellett, ha vívni akartál.

A szabad urak, látván vérengzéseket s *egy-más* segítségére való szükségeket, öszvegyűltek s azt mondták magok közt: „Álljunk öszve, tégyünk tilalmat, csináljunk törvényt, különben a henyélésre s tobzódásra hajlandó emberek el fogják köztünk a dolgozó kezeket nyomni“. Így sok népek, nemzetségek öszvetévén erejeket, országot, hazát csináltak magukbul. Sokan állítják, hogy az első embereket vadaktól való félelem verte csoportra. Megengedem. De azok apró csoportok lehettek és soha eleinknek vadaktul való félelmekben nem volt szükség Babilont, Memfist, Rómát s Athénásokat építeni. Hol láttad, hogy egy király háromszázezer emberrel s 50 ezer ágyúval valaha medvék, farkasok vagy oroszlányok ellen hadakozni indult volna? Emberek voltak oly fenevadak, kik ellen kőfalakat kellett emelni, ágyúkat önteni s országokat csinálni, kik a mennydörgésnél rettenetesebb haragot e természetben nem találhatván, puskaport kerestek, hogy azt magok ellen követhessék.

Láthatod ezekbül, hogy a szabad emberek magok verték magokat társaságra.

¹ Siláp: husáng.

A köztársaság szabadságának eredeti.

Egy részen 30, 40 vagy több atyafiak, atyák öszeállottak, mindenik atya elvitte magával szabadságát a köztanácsba s azt mondotta: „Itt van a szabadságom, csináljunk belőle nékem, maradékimnak nyúgodalmat, mindnyájunknak pedig bátorságot“. Mindenik így cselekedett, honnan természet szerint származott osztán, hogy a sok öszvetett szabadságbul egy nagy és hatalmas szabadság lett. Nézd, milyen természet szerint esett meg, hogy a közszabadságnak felállításával az egyes rabság felálljon. Az egybegyült társaság törvényeket téssen, melyeknek kiki önnön szabadakarátja szerint alája veti magát, úgy gondolván, hogy a rabság nem lehet, mit ő önként magára vészen. Ekkor a csinált törvényt uralkodásnak, hatalomnak nevezik és szentnek is tészik még azon okbul, hogy az a törvény oly igazság, mely mindenik hazafiának szabadságát magában tartja.

Egy olyan hazában, hol ilyen törvények ítélnék, minden hazafiú azt gondolja, hogy azok alatt zaboláztatván, csak önnönmaga szabadságának engedelmeskedik. E neveztetik továbbá közjónak, közszabadságnak, közigazságnak.

Vegyük fel most, hogy micsodák azok az eszközök, melyek által a közjó és szabadság fenntartathatik. Legnagyobb bölcsessége egy ilyforma uralkodásnak abban áll, ha mindazon

hazafiai, kik ezen közszabadságnak erőt vagy sebet adhatnának, annak egyenlő terhét viselhetik s egyenlő hasznát vehetik. Nincsen ugyan a világon olyan bölcsesség, mely egy országban minden szabad hazafiat egyenlő haszonra és teherre végyen, mert azok, kiket a természet nemesebb tulajdonságokkal ajándékozott, az alacsonyoknál nagyobb hasznokra mennek. Nem akarok itt egyebet megállítani, csak azt, hogy a közjónak fenntartásáért szükség minden szabad hazafiának minden közjónak elnyerésére utat engedni úgy, hogy ha ő azt el nem érheti, ne hazája törvénye, de maga szabadakarata s olyan dolgok legyenek okai, melyek tőle függhetnek; különben feltámad sok polgárok közt az oly kérdés, hogy ha az egyes igazságnak öszvetevésében nincs-e csatlattatás, mely kérdést ő továbbá csak úgy vizsgál és határoz meg, hogy a többeknek hasznokat, szabadságaikat nézi, ítéli és azokat a magáéinak ellenébe tévén, fontolja.

Ha ezen vizsgálás után igen sok hazafia találatok, ki magát sértetettnek s csalatkozottnak lenni állítja, mindjárt nyavalya és szakadás esik a közjóban, mely magát különböztetésével mindég táplálván, elébb-utóbb bizonyoson változást szül. Mert mi köti az embert valamely dolognak védelmére? Nem egyéb, hanem az a haszon, melyet annak védelmében találhat vagy érezhet.

A közjóban való megkülönböztetést oly elszakadhatatlanul követi az irigység, mint a

testet az árnyék. Az irigység, mondom, melynek örökös, változhatatlan természeti, hogy ahol támad, ott azonnal káromkodni, gyalázni, fojtogatni, rablani és pusztítani kezd. Oly hatalmas bűn ez emberi nemünkben, melyet még világ teremtésétől fogva, semmi nemzetség, sem semmi halandó egészen meg nem győzhetett s annak mérgében szennyvedett. Nincs hát egy nemzetnek más módja a köz java ellen gerjedő irigységet fojtogatni, hanem hogy az arra alkalmatosságot szolgáltató egyenlenségeket elkerülje s a közszabadságban közhasznót, közterhet csináljon.

Megmondottuk már, hogy az egyes szabad emberek szabadságának öszvetétele egy nagy szabadságot csinál, olyat, melyen semmi más hatalom, Istenen kívül nem uralkodhatik. De látod, hogy ezen nagy közhatalomnak és szabadságnak felállításáért egyes vagy különös szabadságodat el kellett adni úgy, hogy már te a köz nagy szabadságnak törvényei alá estél, melyek ellen ha vétesz, megbüntettetek. De mégis szabadnak hiszed magadat azért, hogy magad láttatol magadat büntetni, mivel le tetted szabaddá a törvényt, melynek engedelmeskedel.

Egy polgárnak hivatala a közjónak fenntartására nézve.

Egy polgárnak vagy hazafiának megváltozhatatlan kötelessége továbbá, hogy a közjónak

védelmére a közteherbül magán annyit viseljen, mennyit tehetsége önnön alkalmas élésének elfogyasztása vagy romlása nélkül magán viselhet. Mert, kérlek, minden embernek egyenlő szükséges haszon s szükséges teher lévén kiszabva, a te terhedet ki fogja e világon teérted viselni? És micsoda törvény szerint kívánhatsz te fizetést mások veréjtékezésébül ingyen, ki akarmicsoda társaságban élsz, tulajdon hasznaidnak és szükségeidnek rabságába esel? Mert adnod kell a magadébul, hogy azáltal magadnak vehess s nem bánthatsz ok nélkül mást azért, hogy te is méltatlanul ne bántassál.

II. SZAKASZ.

A királyrul egyáltalján fogva.

Minekutána sok egybegyült nemzetség s nép egyes igazságait s szabadságait öszvehúzta, törvényt szabott s magát egy országgá, egy nemzetté tette, közhatalom s uralkodás támadt benne, melytül kinek-kinek függeni kell, mely hatalom azután, mint tudjuk, sok módon és sokképpen szokta magát elosztani. Királyságnak neveztetik, mely magában mindenkor uralkodást visel. Ha vagyon oly nemzet, ki legfelsőbb hatalmát csak csupán egy hazafiának kezeibe teszi, ezen hazahát azáltal királlyá választja. Vegyük fel most, hogy egy választás szerint való királynak hatalma honnan származhatik. Ha egy nemzet valamely nemes tag-

ját királynak oly szabadakarattal s közönséges megegyezéssel választja, hogy ő tulajdon maga értelmé, józan okoskodása és szabad ítéletiben a közhatalommal, szabadsággal tetszése szerint bánhasson, 'úgy a választott királynak egész nemzetén ugyanannak szabadságából egész határ nélkül való igaz hatalom engedtetik annyira, hogy az uralkodása alatt lévő nemzetnek minden parancsolatját szentségül kell venni s annak engedelmeskedni. Egy ilyen nemzetnek tulajdon hasznaira nézve már magában semmi hatalom és tehetség tovább nincsen s bal vagy jobb sorsa is teljességgel csak királyának tetszéseiben nyúgoszik.

Ha pedig' van oly nemzet, ki legfelsőbb hatalmát királynak akarja általadni, de nem úgy, hogy királya egyedül teljes szabadsága szerint uralkodjon, hanem csak azért kíván királyt, hogy annak legfelsőbb személyében az ő már egyszer önnönmaga által törvényekre vonatott közjáva s szabadsága védelmeztesen, vezéreltessen s ki szolgál tattasson: eszerint egy ilyen királynak minden legfelsőbb és királyi hatalma csak addig mehet, ameddig annak-határát azon nemzet kiszabta, mert a királyi hatalom egyetlen egy emberiül csupán, természeti tulajdonsága szerint, soha nem származhatik. Sok ember hatalmának és szabadságának kell egybejönni, hogy azokbul egy nagy királyi hatalom és szabadság lehessen. Innen látszik, hogy a királyi hatalom, törvény és szabadság mindenkor annak a népnek örök-

sége, melynek öszvetett ereje azt formálja. Ha azért tetszik a nemzetnek oly feltétellel királyt választani, hogy az királyi hivatalát csak az ő közjavaknak és már felállított törvényeknek védelmekbe határozza, tehát teljes szabadsága lévén a nemzetnek királyát ily céllal választani, soha királyának sem természet, sem Isten törvényében azon nemzetnek közönséges akaratja és tetszése ellen annak törvényeit változtatni igazsága nem lehet; úgyhogy nemhogy sérelmet nem szabad néki elkövetni, de önnönmagától a törvénynek megbizonyított hibáját sem igazíthatja. Kérdésbe vészik itt némelyek a fejedelmeknek esküvéseit, melyek szerint az uralkodások alá esett nemzetektől kénszerítetnek hiteket oly végre letenni, hogy jobbágyaiknak közönséges javokat előmozdítani minden idő és alkalmatosság szerint igyekeznek; tehát következés jön belőle, hogy egy királynak hiti szerint szabadsága légyen, mihelyt a haza törvényeiben hibát lát, változást tenni. Ilyen állapotban a változást helyes és igaz dolognak lenni megessmérjük, mely változást a fejedelem oly nemzetben önnönmagától szabadon megtehet, mely néki tulajdon törvényét s hatalmát örökösön általadta. De egy oly nemzetnél, ki törvényének védelmére s megtartására királyát magával együtt kötelezte, a haza törvényében változás annak tudta, tetszése ellen, igazság szerint nem lehet, hanem, ha hiba van, kötelessége a királynak nem-

zetével együtt hazájának sorsát s törvényét változtatni.

Szükséges itt továbbá megvizsgálni, hogy egy egész nemzetben minden különös rész s tag egyenlő szabadsággal élhet-e vagy nem és kik azok, kik a királyi hatalmat ilyen vagy olyan feltétellel egy embernek általadhatják. Némely nemzetben a föld népe a nemesi renddel egyenlő szabadságban van, itt a főrend és község rendelnek a királyi hatalommal. Másutt pedig megesik, hogy a föld népe a nemesi rendnek rabja, annak uralkodásául függ s az uralkodó hatalomhoz is többé szava nem lehet. Itt úgy tetszik, mintha ezen megszakadás igazságtalárság volna azon okbul, hogy a főrend egyedül királyi hatalmat szülni s feltartani elégtelen s mégis azzal egyedül rendel. Vegyük fel azt, hogy ez olyan nemzetben történik, hol a föld népe s mezőt dolgozó község tulajdon oltalmáért a vitézi vagy nemesi rendnek magát eladni kénytelenítettett, vagy pedig a vitézli rend ellen oly bünt, vérontást és háborút követett el, mely miatt, attul meggyőzöttetvén, rabságba esett s a királyi hatalomhoz való voksát is maga szabadságával együtt elvesztette. Ez a két út s mód vagyon csak, melyek szerint a föld népe szabadságátul megfosztathatik, különben a rajtok való hatalmat nem igazságnak, hanem csak erőszaknak kellene mondani. Oly hazában tehát, hol a föld népe magát rabbá tette, a királyi hatalom iránt való végezés csak a vitézi rendeknél nyugoszik.

A győzedelmes fejedelemnek törvénye ha hazájában s hazáján kívül.

*Ami természetben igazság, hitben is az.
— A természet megismért igazságának
séremlése csupa természetiül nem büntet-
tetik úgy, mint kintül, társaságiul.*

Micsoda törvény az, mely egy győzedelmesnek határt vetett? A régi tudósok, mint a maiak is, nagyon láttatnak munkáikkal abba fáradni, hogy a győzedelmes hatalomnak igazsággal törvényt szabjanak. A nagyobb és tudósabb rész soha semmi hatalmasságban igazságnak lenni nem állítja, ha a mástól csak azért vérszen s népeket, országokat fegyverével csak azért borít el, hogy ereje van, mellyel másokat üldözhet, pusztíthat és rabságra verhet. Valamennyi hit, vallás a földnek színén elterjedőit népek közt az embervilágnak vagy társaságoknak kezdetül fogva eddig esmér-tethetett, mind megegyezett abban, hogy a csupa hatalom mások vagyonának elfoglalá-sára igazság nem lehet.¹ De ami a természet-

¹ Micsoda igazságaik voltak Ninus és Szémirámisnak, ha csakugyan igaz, hogy népeket hódoltattak arra, hogy az Eufrates körül lakó nemzeteket fegyverrel pusztítsák, hatal-mok alá hódítsák? Milyen igazság mellett vesztegetett Cirue annyi népet a földön? És hasonlóul hol volt valaha olyan törvényes igazság, mely egy macedóniai görögnek meg-engedje, hogy e világnak nyugodalmát e földről elkeresse? A győzedelmeseknek erőszak szokott törvények lenni, mely-nek igazságtalanságát az alattok szenvedő népek nem büntet-hetvén, a bosszúállásért Istenhez fohászknak. E rész-ben is feltalálhatod a hitet. (Bessenyei jegyzete.)

nek csupa törvényét nézi, voltak olyan tudósok, kik meg nem foghatták, hogy a hatalmasabb részt a gyengébb részen való uralkodástól mi tilthassa el. Ha a természetnek törvényét egyedül hit és isteni törvény nélkül e dologban tanácsra húzzuk, keressünk fel egy szigetet a világnak végső részein, mely körül véghetetlen tengerek feküdjenek, benne pedig ember ne találtasson. E felkeresett szigetbe vigyünk által Európáról egy férjfit és egy asszonyt, kik az emberi társaságnak isteni és természeti törvénye által jöttek egymáshoz az egybekelésre. Minekutána ezeket a szigetben hagytuk, hogy az ott esméretlen emberi nemet szigetekben felelevenítsék s terjesszék, vigyünk más részről egy férjfiút ugyanazon szigetbe egyedül. Ez magánosan bujdosván, kétségkívül fel fogja találni a már előtte lakóhelyébe érkezett páros embereket. Tegyük fel most továbbá, hogy a magános férjfi a házasnál sokkal keményebb, erősebb. Ha ez az erősebb férjfi a gyengébb házasság férjfinak feleségébe szerelmes lesz s természet szerint való kívánságaitul gyötretetni kezd, el fogja talán magát töjrélleni először a házasság férjfinál arra engedelmet kérni, hogy feleségével lehessen, mit ha amaz néki barátságosan meg nem enged, kétségkívül erőltetni fog akaratja ellen megengedni. Az erősebb férfi elveri őtet feleségétül s maga a mellé ül. Nézd meg, mit csinál itt a természet magában, ha hit és vallás nem járul hozzá. Az, kinek az asszony minden

törvényes igazság szerint birodalmában volt, megveretik egy olyan hatalmasabb által, kinek ugyanazon asszonyhoz a természet kívánságánál és erejénél egyéb közti nincsen. Menjünk most az aprókról nagyobbakra. Egy fejedelem hazáján uralkodván, szomszédját magánál gazdagabbnak, de gyengébbnek lenni látja; kívánsága jön a szomszéd fejedelme társának országát magához venni s mivel hatalmasabb, fegyvert fog s azt, kinek vagyonát magának kívánta, trónusáról levervén, helyébe ül, hol ha csak esztendeig vagy kevésbé uralkodott is, az alatta való új birodalomnak tovább ellene fegyvert fogni nem lehet, különben ő általa pártütőnek mondatván, pusztítani s rablítani fog.¹

Vizsgálj meg itt az Isten által kinyilatkoztatott hitnek csupa természetiül lett megkülönböztetését. Ha a szigetbe vitt erősebb férfi lelkében tökéletesen hitte, hogy felebarátja feleségének erőszakos elvétele őtet poklokra s örökkévaló kínokra veti, bizonyos az, hogy erőszakot nem követhetett el és inkább eltökéllette magát ideig, mint örökké szenyvedni. És ez is volt egyedül valóságos

¹ Mikor Montezumát Mexikóban a spanyolok királyi széki-ből leverték, pártütéssel vádolták osztán az egész birodalmat, mikor annak sértett népei igazságokat, királyokat újra bosszulni kívánták. Micsoda közti volt a spanyolnak egy olyan királyi koronához, melynek tartományairól egész Európában oly sok száz esztendőkig senki semmit nem tudott? (Bessenyei jegyzete.)

igazság, mert mind Isten, mind természet törvényében helyesebb dolognak találtatik, hogy ama törvényesen egybekölt két emberi állat egymáshoz vonzó szerelmek szerint magokkal éljenek, mint más idegen által azon élestül elvonattassanak. Mert mit tennénk a világbul, ha az a törvény felállhatna, hogy aki hatalmasabb, az igazabb is légyen? Egy-két emberről, kik a földnek porában hevernek, vigyük trónusra a hitet. Híjában hatalmas egy fejedelem és híjában győzedelmeskedhetne szomszédján, mert ha annak meggyőzésével az Isten tetszésének sérelmét s önnön lelkének veszedelmét féli, rablásra s győzedelemre mások ellen meg nem indul. Vedd el eszerint az emberek lelkek ismétetül kárhozat jóknak félelmét, idvességeknak reménységét, meg fogod látni, hogy e földnek színén, amely király leghatalmasabb, legigazabb is marad, mely szerint az egész világnak elfoglalásához, mihelyt arra elégséges hatalma vagyon, igazsága is lesz. Erre vágnak olyanok sokan, kik felelik: „Úgy is volt a hé mindég a világban, hogy a hatalmasabb a gyengébbet hatalma alá húzta, melyre azt lehet mondani, hogy sohasem is volt olyan erőszakos hatalom, mely azok által, kikből nevedett, ismét széjjel ne verettetett volna.“

Ha egy erős férjfiú, ki atyjának örökségére, melyet örömetst kezéhez kívánna venni, várokozik, de kívánságának teljesülését el nem érheti, igazságot követett-é el a természetben,

ha öleg atyját örökségéből kiverte, éhségre, koldulásra juttatta s maga utána uralkodott? Kérdd meg ez eránt a gyermeket, ki soha még törvényt nem tanult, megmondja néked, hogy a kegyetlen fiúnak igazsága nincsen. Honnan van az, hogy a természetnek igazságai, ott is, hol azok megesmértetnek, az erőszaknak s bűnnek eltávoztatására nem elégségesek?

Onnan kell ennek kétségkívül származni, hogy azok az ellenek elkövetett bűnt büntetni nem láttatnak. Ha a hegyi tolvajokat, kik ölni, rabolni, pusztítani szoktak, Istennek, társaságnak szabott törvényei nem akasztanák, nyársolnák s fogdosnák, egy hegyi tolvaj szinte úgy elélhetne nyolcvan esztendeig, mint a legigazabb bíró. Innen kitetszik, hogy a természet nem bünteti azt, kit ellene hibázni mondkunk, ez életben éppen nem, a halálban pedig annyival inkább s mivel ostorozzon? Végre ezekbül meghatározhatjuk azt az igazságot, hogy a hit természet felett vagyon és annak törvényeinél, igazságainál kit-kit az igazságtalanságba sokkal keményebben zaboláz, mely szerint az is örök igazság marad, hogy egy fejedelem csak népének és koronájának védelméért fordíthatja hatalmát győzedelemre; ha pedig másképpen cselekedne, csak oly igazsága volna néki a győzedelemben, mint azoknak a hegyi tolvajoknak, kik éjtszaka a kereskedőnek szekerét felverik s magát fához kötözvén, halálra kínozzák.

Alkalmatosság volna itt tovább kérdésbe

venni s meglátni, hogy hát egy választás szerint királlyá lett királynak minémű hatalma és igazsága lehet azon törvényeken, melyeknek megtartásához ugyanazon nemzeten való királyságának szentsége köttetett, mely nemzetötét csupán törvényeinek s igazságainak megtartása végett magán fejedelemmé tette? Ha Isten s természetbül, honnan minden igazságoknak származni kell, e dolgot megtekintjük, úgy csak ott engedhetünk valóságos szabadságot, hol azáltal igazság s ártatlanság védelmeztek. Tehát, ha találtatik oly törvény, mely magában bünt, igazságtalanságot foglal, annak hatalmat, szabadságot nem engedni nagy igazság; hanem kérdésben marad itt, hogy a törvényeknek káros vagy helyes voltakon csupán a fejedelem egyedül, hazája nélkül ítélhet-é. A törvény igazságának vagy igazságtalanságának megismerése világ kezdetitől fogva mindenkor közönséges tanácsbül származott, mely azt szüli, hogy a törvénycsináló s fenntartó hatalom is közönséges hatalom légyen. Mert hogy találtathatnék olyan halandó e világban, ki több halandó társai felett, azoknak kirekesztésével, az igazság vagy igazságtalanságra csak egyedül kívánna' voxolni? Ez oly dolog, melyet egyedül Isten tehet; honnan vehesse hát valaki magának azt az erőt e földön, hogy egy nemzet törvényének egyedül lehessen legigazabb ítélőbírája, szerzője s védelme?

III. SZAKASZ.

A törvénynek hatalmáról.

Az embernek romlottsága. — Vakság. — Az embereknek valóságos közjavak valószínűsége igazság. — A király a közjónak és igazságnak rabja. — Minden ember hiszi, hogy Istenét igazán ismeri. — Aki hazajárni jót tud, szólják s eleget tett kötelességének. — Okok a fejedelmeknek, hogy deSpótok lenni nem kívánanak. — A valószínűségi dicsőség csak igazságból származhatik.

Azt gondolod talán, hogy van a széles világon oly hatalom, mely törvény nélkül igazság lehessen? Mit tehetsz egy nemzet előtt igazságnak? Kétségkívül azt, mit ő annak lenni megismérhet. De mi az, kérded, amit az emberek s mindenféle nemzetek leghamarabb igazságnak ismernek s amely mellett legnagyobb állandósággal megmaradnak? A közönséges haszon — azt felelem néked. Jól láthatod, hogy e földön e két szó: *igazság, közjó* egyet tésznek. Hol találtál világ teremtésétől fogva olyan nemzetet, mely a maga kárát igazságának ismérte volna? Ki akar olyan törvény alatt élni, mely néki mindég kárt csinálván, tőle mégis igazságnak ismértessen? Minden fejedelem, minden nemzet önnön hasznábul kíván törvényt tenni és jó volna még, ha a mások kára nélkül megeshetne, de azzal sem gondol az ember semmit, csak maga nyerhes-

sen. Úgy hiszed talán ezekből, hogy igazságok lehet hát némely embereknek mások ellen panaszkodni? Ne hidd, mert mivel e dologra yaló nézve mindenik nemzet olyan, mint a másik, egyik sem tehet a többi felett nagy lárjnat. Valamennyi nemzet még a világban győzedelmeskedhetett, mind győzött, ölt, pusztított s rablott. A győzedelemnek dicsősége, példának kívánása minden nemzetet vérengzővé tett e földön, kik közül, amelyik győzött, hogy igazság szerint ne diadalmaskodott volna, nem hitte. Sőt mivel minden ember önnön hitinek rendi szerint úgy hiszi, hogy övéle van az Isten, ha veszekedik s győz, nem is akarja megismerni, hogy ő győzött volna, hanem Isten győzött, azt vallja, ki őtet mint igazat védelmezte.

Innen tovább meg lehet a törvénynek hatalmát határozni, mely az erősebb résznek vagy az egész községnek közönséges hasznain kívül sem igazságnak nem ismértethetik, sem meg nem állhat. Mikor tehát a te törvényed leg-hatalmasabb, legállandóbb és legigazabb? Akkor, mikor annak cikkelyei minden hazafiának különös hasznábul van öszverakva; mert így osztóin a közönséges törvényben kiki javát látván, azt kiki igazságnak tartja s védelmezi is, mivel annak védelmével önnön javát oltalmazza. Nem egyéb tehát a közizagság, mint a közjó. Végyük fel már eszerint, ha egy fejedelem, kinek Isten, természet és nemzetek törvénye szerint legfelsőbb és legszentebb köte-

lessége csak népe boldogságának előmozdításában áll, a közönséges jónak felibe teheti é úgy magát, hogy annak törvénye alatt ne légyen? Minden nemzet a maga javára csinálja törvényét, elhívén azt, mely szerint Istene soha tőle oly igazságot nem kíván, hol ő kárhozzon, vesszen és pusztuljon. Mert nékem, úgymond, az én Istenem atyám és nem tiranusom; ha büntet is néha, nem úgy, mint ellenségét, hanem mint fiát büntet; meghatározza azért, hogy a törvény, melyet ő önnomaga előmenetelire csinált, igazság, mert nem volna az Isten a mi jó Istenünk, ha fiainak valóságos előmenetelivei ellenkezne. Honnan származik, hogy egy nemzet a maga hasznát mind istenes, mind előmeneteles dolognak tartván, törvényét is, melyet annak feltartására csinál, szentnek lenni isméri. Ha már valaki, ki az ő javának előmozdítását kötelességének tartja, törvénye alatt lenni nem akar, tehát megkérdik tülle: Miért nem akarsz a közjokban s kötelességben maradni? — Azért, — felelhetné amaz — hogy törvényetek nem célozván a közjokra, azokat helyben nem hagyhatom és magam akarok néktek oly törvényeket adni, hol azon hasznaitok feltaláltassanak, melyeket ti magatok nem ismérték s ellene dolgoztok. Igaz, voltak olyan emberek, kik egyedül általták hazájoknak hasznát, melyről több hazafiak semmit sem tudtak; de az ilyen állapotban minden részről kötelesség, hogy a még nem ismért s egy haza tagjától

feltalált nagyobb jó kinyilatkoztasson, mert nem lehet feltenni, hogy ha egy nemzet valóságos javát látja, hallja, meg ne ismérhesse; mert igaz az, hogy nem minden férjfi tudja önnön hasznát legjobb móddal feltalálni, de Ellenben nincsen olyan ostoba ember e világon, aki egyszer feltalált s néki engedett hasznát ne érezné vagy annak édessége néki is jól ne esne.

Megeshetik mégis, hogy egy ember egy egész hazának kárát, hasznát felfedezi s mégis mindazokkal együtt elnyomattatik. Ha ez az ember király, jó néki ily alkalmatosságban oly hatalom, mely által a feltalált hasznat egyedül megállíthatja s a kárt elháríthatja. Ha volna olyan ember e földön, ki csupa hatalommal uralkodhatna és legbölcsebb, legigazabb, legesalhatatlanabb ítéleteket tehetne s még azokkal együtt halhatatlan is lehetne, úgy a nemzetek e földön magokat minden vagyonaikkal s igazságaikkal együtt az olyan embernek örökösen általadnák. De higgye-é azt egy fejedelem magáról, hogy néki világ végéig mindenkor igazabb, bölcsebb és csalhatatlanabb maradék i légyenek egy egész országnál? Ha bölcs és jó fejedelem van valahol, adjon népének bölcs tanácsokat, mutasson meg nekik kárt, hasznat és kényszerítse őket oly törvényeknek csinálására, melyekben nem károk, hanem valóságos hasznok légyen. Minekutána pedig ez meglett, ne sajnálja a fejedelem ezen törvénynek hatalma alá adni magát, mert mi-

csoda egyéb kívánsága lehet egy királynak az ország-boldogságának előmozdításán s fenn-tartásán kívül?

Ha szereti egy uralkodó a dicsőséget, tudja meg, hogy a soha közönséges jón s igazságon kívül semmi egyéb dologbul nem származhatik. Azok pedig, kik abba keresték dicsőségeket, hogy ki ölhet, erőszakoskodhatik vagy pusztít-hat köztök többet, tolvajok voltak. Miért sze-retik, csudálják a földnek népei az Istent ? Azért, hogy jó és igaz. Vedd el valakitől e két tulajdonságot és vizsgáld meg tovább, ha lész-é benne szeretetre való érdem. Akiben szeretetre való érdem nincsen, annak hatalma is kegyetlenség, tolvajság, erőszak és így csak oda dül okoskodásunk, hogy a közjónak s tör-vénynek minden hatalom felett való hata-lommá kell e földön lenni.

A bírói kötelességrül.

*A törvénykiszabó hatalom csak nem-
zetnél s királynál lehet. — A törvényt
szerző tehetség a törvényt kiszabó
hatalomtul különbözik. — A bíró nem
törvényrül, hanem törvényből szóljon,
mikor ítél.*

Ha ország, király közönséges akarat szerint hazájoknak törvényeit meghatározták, annak kiszolgáltatását s rendes folyását bírák alá eresztik, kiknek teljes lehetetlenség egyebet

csinálni, azon kívül, mit hazájok törvénye már csinált.

A törvényszabásnak hatalma az emberek viselt dolgaik között legnagyobb és legszentebb dolog, mely hatalom csak csupán országnál, fejedelelemnél lehet, úgyhogy ezeken kívül senki e világon törvényszabó hatalmat magának nem tulajdoníthat. Mert kérek, egy oly dolog, melynek meghatározásában sem király, sem ország megegyezések vagy hatalmok fel nem találtathatik, hogy legyen ország törvénye? Egy ember mindazonáltal egész országnak törvényt gondolhat, de az sem szentség, sem törvény nem lehet mindaddig, míg vagy király vagy ország azt nem mondja: „Ezt törvénynek vettem s tartom.”*

Törvényszerző tehetség lehet egy közönséges polgárban is, de a törvényszabó hatalom nemzetnél, királyoknál nyúgoszik, kik csakugyan a nemzetek hatalmával hatalmasok. Szólón szerzesített törvényt Áthénásban, de a nép volt osztán és nem ő, ki szerzett törvényét ország törvényévé tette. E dolgot megvilágosítván, látni lehet, hogy egy különös hazafiú milyen messze esik a törvényt kiszabó hatalomtól. És így, ha egy bíró valamely dologban, legyen az kicsiny, akár nagy dolog, oly ítéletet hozna, mely hazájának meghatározott törvényével ellenkezne, tehát akkor ő mindenkori magának tulajdonítaná a törvényszabó hatalmat, mely szerint hazájának szentségét *usurpálná* és hamisan meglopna. A bírák olya-

nők egy hazának törvényében, mint az órának kerekai, melyeknek csak úgy kell forogni, mint a közéjek helyheztetett rúgó faltul¹ nyomtattnak. Innen származik, hogy a bírák mindenkor csak törvényből és nem törvényről ítélnék.

Úgyde, mondhatnád, ha egy bíró lelkiismeretiben hazájának törvényében, mely szerint ítélni kellene, hibát talál, mért nem ítélné lelkiesméreti szerint a rossz törvénynél jobban? Először kérdésbe végyük itt, hogy ha az ő maga lelkiismereti hazájának lelkiismereténél lehet-é igazabb? Mert a legigazabb lelkiismeret annál vagyon, ki az isteni és természeti igazságoknak értésében legbölcsebb; jól meggondolja hát egy ember, hogy hová mégyen, mikor egy hazánál okosabb akar lenni.

De tégyük fel, hogy egy bíró, hazájának törvényit vizsgálván, azon idő szerint, melyben ő él, azokban hibákat talál. Ezt elhiszem, mindazonáltal a törvényeket, hogy azokrul ítélhessünk, kik azokat szerezték, azon időkben kell megvizsgálni, melyekben szereztettek. Ha harmincesztendős korodban egy köntösödöt elődbe tészik, melyet te tíz esztendős korodban viseltél, nem jó már e nékem, azt mondod, de meglehet, hogy az a köntös néked tíz esztendős korodban sokkal jobban állott, mint amelyet most viselsz, ha pedig azt mon-

* Tall: toll; rúgó tál = rúgó toll (német: Triebfeder).

dod felőle, hogy sohasem volt jó, próbádnak kell reá lenni.

Ha jó volt is a köntös régen, de igaz az, hogy már nem jó és nagyobbítani kell: hasonlóul, ha törvényeid is jók voltak, de most már annak nevedése után nem jók, ítélnék-é annak bírái azok ellen magokbul? Nem lehet, mert a kis rosszat ezerszer nagyobb rosszal váltának fel. Minden bíró király, ország lenne a maga ítéletire való nézve. Soha pedig nagyobb veszedelme egy hazának nem volna, mintha törvényszabó hatalmát fiai között eloszolni engedné; úgy mindjárt törvény nélkül maradna, mert törvény nélkül élni nem annyit téssen, mint a törvénynek minden isméretitül megfosztatni, hanem a törvény nélkül való élés ott áll fel, hol egyik a másik törvényének engedelmisséggel nem tartozik. Mindenik bírónak volna azért törvénye, de egyik sem engedne a másiknak, honnan következne, hogy az egész haza törvény nélkül maradna. Azonkívül gondold meg, hogy hány bíró volna az országban, ki rosszabb törvényt tartana, mint hazája törvényének hibája volt. Ezen okokbul általláthatod, hogy egy bírónak hazája törvényének hibáját is követni s aszerint ítélni kötelessége.

IV. SZAKASZ.

A törvénynek valóságáról.

A törvénynek idétlensége. — A törvényről haza és király ítélnek.

Nyolcszázhatvankettődik esztendőben Krisztus Urunk után Lothárius francia fejedelem a burgoniai hercegnek leányát, Teuberget, ki felesége volt, testvérével esett paráznasággal vádolván, házasságából ki akarta tagadni, hogy Várad nevű szeretőjét elvehesse. A királynénak ártatlanságát bizonyítani kellett, mely bizonyság hazája törvénye szerint abból állott, hogy vagy maga vagy az, aki érte perlett, kezét egy forró fazék vízbe nyújtsa, melynek fenekéről az oda levetett áldott gyűrűt keresse ki, de úgy, hogy keze meg ne égjen. A prókátor lenyúlt mezítelen kézzel a forró vízbe, kivette az áldott gyűrűt s a keze sem égett meg; ekkor Lothárius panaszra fakadt, hogy a prókátor oly szerrel kente meg kezét, mely a víznek forróságát testet égetni nem engedte. Ezen történetet csak azért hozom elő, hogy lássuk, micsoda törvényes próbái voltak régen a bűnnek. Aki tüzes vasat fogott s meg nem égett a keze, törvény szerint ártatlannak ismértetett. Ha valamely asszony a vízbe vetetvén, mindjárt le nem ment, boszorkány volt s megégettetett. A tudatlanság csaknem majd minden bűnnek megesmérésénél csudatételre kényszerítette az Istent. Fogadom, hogy ha a

legszentségesebb atyák vennének tüzes vasat kezekbe, őket is megégetné szinte úgy, mint a ma született ártatlan gyermekeket. Ha már azon régi időkben egy bíró valamely embert csak azért kéntelenítettett halálra ítélni, hogy a tüzes vas kezét megégette, mimódon engedelmelkedhetett hazája törvényeinek, mikor látta, hogy oly próba mellett kell néki az embert halálra ítélni, mely próba mellett az egész világot hóhér pallosa alá Ítélni? Lehetett hát itt egy bírónak több esze és igazabb lelkiismereti, mint egy oly országnak, mely olyan időtlenséget s a szánakozásnak nevetségére méltó ostobaságot törvénynek ismért? Erre nem felelek egyebet annál, hogy akkor okos emberek vagy nem lehettek bírák, vagy ha megesett, egynehányan voltak, azok ítélték és sírtak titkon, de mégsem vétkeztek, mert nem ők, hanem a törvények öltek.

Látjuk az ilyen dolgokbul, hogy egy hazának törvényeiben a legvadabb tudatlanság is igazság lehet, de azért azok mégis csak egy egész haza által rontathatnak el. Menj vissza a régiségbe, nézd meg a föld nemzeteinek törvényeit, a bosszúság s szemérem nevetésre kényszerít, ha azoknak iszonyúságokat olvasod. De annak úgy kell lenni, mert a nemzetek, kik hatalmakkal szabadok voltak, nem láthattak más igazságot. Azt mondhatod erre: „Úgyde, ha akkor nem látta, lássa már most.“ Hidd el, nem is fogdosnak már sehol a bűnösök tüzes vasat, sem nem égetnek embereket ördögök képibe.

Látjuk, hogy a törvényeknek valóságok mindenkor olyanok voltak, mint azok, kik azokat szabadon kiszabhatták: bölcsek, hatalmasok, ostobák vagy gyengék. Mondhatod itt, hogy a törvénynek mindenütt és mindenkor igaznak kell lenni az emberekkel együtt. Igenis, hanem minekelőtte erre felelnék, csinálj nékem elsőben egy olyan törvényt, melyet minden nemzet e világon igazságnak ismerhessék s hatalmával annak engedehneskedhessék; tehát én néked fogadom, hogy az egész földet egy törvény alá veszed s minden igazságtalanságot igazságra változtatsz.

A törvénynek első tekintetiről a pogányok között.

A pogány isteneknek kezdetek. — Az orákulumoknak kezdetek. — Konfutzius. — Isteni jutalmat, büntetést pogányok is hittek. — Indiákon a bráminok uralkodnak. — Zoroaster. — Az első uralkodások teocratián állottak fel e világba. — A revelatiót a pogányák mind megesendőnek hinni láttatnak.

Minekutána az emberi társaságok magokat törvény alá húzták, mindjárt elkezdődött a törvényes okoskodásnak neme. Egyik jobban emlékezett a régen megtett rendelkezésekre, mint a másik; vagy ez nemzetének közönséges hasznát egyéb hazafiainál jobban magyarázta. Ha valami sértetett fél igazságot, elégtételt kívánt, a törvények rendelkezései szerint ítélni,

beszélni kellett annak ügyéről. A sok sérelem sok beszédet okozott, a sok beszéd pedig heverő embereket kívánt, kik otthon üljenek, a törvényt vizsgálják és ha hozzájuk ügyet vagy pert visznek, beszéljenek. Az ilyeneknek osztán, mivel közönséges dologban henyéltek, a többi enniek, inniok hordott s elsőben bírának, azután uraknak nevezték őket, mivel a törvények hatalmával a több népen uralkodtak. Nem kellett ennél több az embereknek, kiki bíró akart azonnal lenni; kiabált alá s fel, hogy ő tudna legjobb törvényeket tenni; a hallgató nép hol ehhez, hol amahhoz futott és gyakran semmit nem értvén, nem tudta magát meghatározni, hogy a sok lármázó törvénytudók közül melyiket vegye bírójának s urának.

Észrevették az uralkodásra vágyódó okosok, kik akkor még olyan eszű emberek voltak, mint most paraszt bíróink szoktak lenni, hogy a nép, ha csudát, Istent hall, meghajol nagy tisztelettel és imádkozik, melyre nézve erdők közt, setét barlangokban, lyukakba kezdettek rejtezni, ide s tova bujkálni, hol darab ideig lappangván, végre előjöttek, hogy ők az istenek tanácsában voltak, kik nekik megparancsolták, hogy nemzeteknek micsoda törvényeket adjanak. Egy ilyet a nép, Isten emberének hívén, urává választotta; ezt a többi tudósok látván, irigylették s hogy amazt meggyőzhessék, ők is hegyekre mászkáltak, lyukakba rejteztek, honnan bizonyos idők múlva előállván, mindenféle istenek nemeiről kiabáltak.

Ennek ez, másnak más nevű istene volt és mindenik olyan természetet adott istenének, aminéműt magának alkalmatosság s idő szerint a nép erkölcsében előmenetelesnek lenni gondolt. Lásd, így keverték a régi pogány istenek magokat emberi törvények közé, honnan származott, hogy minden nemzet isteni méltósággal kívánta törvényeit megállítani s felszentelni. Tudod, hogy ott, hol Isten tiszteltetik, papnak is kell lenni, ki annak akaratját a mennyei titkok szerint magyarázhassa. Természet szerint kitetszik osztán innen, hogy a papoknak istenek nevében uralkodókká s vezérekké kellett lenniük mindazokban, valamelyek belső dolgokra céloltak, úgyhogy a nép fejedelmeit is az ő szájok s akaratjuk szerint választotta, kiknek ő irántok, mint istenek emberei iránt, engedelmességgel kellett viseltetni a lelkiekben.

Az egész pogány világban megjelent törvényszerzők között Konfutzius volt Kínában, ki tudományát csak tiszta erkölcsi tudományokban állította fel és hogy Istennel beszélt, nem irta. Tanításával hallgatóinak a sérelemnek elfelejtését, jótéteményről való megemlékezést, barátságot és alázatosságot ajánlott. „Azok pedig, kik uralkodni akarnak vagy arra hivatnak, tisztítsák meg elméjeket, — úgymond — melyet az égtől vettek, mint homályos tükört, magokat is tegyék új emberekké, hogy jó példáikkal népeiket is azokban megújítsák.“ Továbbá tanította, hogy az Isten a

jókat jutalmazza s a gonoszokat bünteti, mely Istent imádság, jóság, igazság emberi teremtséseihez kötöznek. Láthatod, hogy törvényeivel ő is Istent magyarázott, de legalább igen mértékletesen és józanul. Mely tudomány azt szülte, hogy a kínaiak kevesebb vagy majd semmi babonázást nem követtek el a többi nemzetekhez képest, és ha van is köztök babona, nem Konfutziustul, hanem Loákium¹ nevű tanítójoktul jön, ki Indiából Fő vagy Főé-bált² Kínába bévitte, kit a japponok s tatárok mennyből leszállóit Isten képiben imádtak és kirül a kínai bonzok, siámi talapojnesek és a tatárországi lámások papolnak, így kötöztettek az emberek hamis istenekhez. Fő Kristus Urunk születése előtt mintegy 1000 esztendővel már imádtatni mondatik.

Az indiaiaknak oly régtől fogva, hová csak emberi emlékezet vagy ismeretség felhathat, ismértetik két könyvök, Shasta (1) első és Védám³ második, hol e világ teremtése egyéb isteni dolgokkal az ő inódjok szerint írva vágyanak. Kétségekívül, hogy a bráminok, kik ezen könyveket magyarázták, törvényeket Indiákon hallgatóiknak könnyen szabhattak, kiken valóssággal is mint papi fejedelmek uralkodtak.

Persiában hasonlóul tudjuk, hogy *Zerdus* csinálta a népnek hitit, kit osztán a görögök Zoroasternek hívtak. Ennek törvénye a töb-

¹ Lao-ce (Kr. e. VI. ez.) kínai bölcsész. — ² Fo vagy Foe: Buddha neve Kínában és Hátsó-Indiában. — ³ Védák.

bek közt így szólott: „Az igaz Istennek meghatározott végezése az, hogy az embereket rossz és jócselekedetek szerint ítélje, kiknek elkövetett dolgok az igazságnak mérő serpenyőjében fog megmértetni; a jók világosságban fognak osztán lakni, a hit megszabadítja őket a gonosz lélektől.“ Hozzátészi ezt is: „Akármilyen történik veled, áldjad érte Istenedet!”

Jól tudod, hogy Mahomet, ki 576-ban Mekában született, Isten papjának adván ki magát, Arabiát keze alá húzta s Istene nevében az Alkoránt, minekutána Medinában megholt, számtalan népnek törvényévé tette. Emlékeztel arra is, hogy Omár osztán néki nyomdokait követvén, Jerusálemet megvette, a persiai birodalmat hatalma alá hajtotta. .

Mіндеzen példákbul ítélnél, hogy a törvények mindenkor vallásbul származtak és annak tekintetivei fedeztettek. A görögök végre vitézeiket, törvénybí íáikat istenekké tették, ha pedig törvényeket szabtak, hogy azokat nagy tekintetbe hozhassák, orákulumhoz küldötték tanácsért, hogy rendelkezéseiket isteneiknek akaratjokkal helybehagyhassák vagy elrontsák. Likurgus is elküldött a delfisi papoktul megérteni, hogy törvényeirül Spártában az istenek mit állítanak.

A rómaiak voltak egyedül, kik külső töltényeiket a hittül igen nagyon különböztették. Isteneiket, vallásokat templomokra, házakra rakták, magok pedig a tanácsházban mindég

külső állapotokhoz képest tették törvényeket, hol papi emberek semmit nem végezhettek. Dictátorok, consulok, sénátorok viselték a haza dolgait. Mindazonáltal, ha Rómának kezdetire felmegyünk, csakugyan látjuk, hogy Jlomulust jobbágyai az istenektől felragadtattottak lenni állították.

Ha a pogány világnak tenger népeit történeteikkel együtt megtekintjük, szemlélni lehet, hogy azok az igaz Istennek keresésében megnyit fáradtak és mennyi hiteteknek áldozták fel gyakran életüket, nyugodalmokat. Mindenik azt állította a többi ellen, hogy az ő prófétája vagy törvényszerzője jött Isteniül csak és mindenik hitte ezáltal, hogy nem lehetetlen, sőt illendő és szükséges dolog, hogy az Isten akarátja eránt tévelygő emberi teremtséinek ('gébül e földre követet küldjön, ki néki legfelsőbb tetszését ide alatt¹ kijelentse s megvilágósítsa. A vallás és törvény minden régi nemzetnél együtt voltak, hol a vallás a törvényeknek tekintetit mennyei szentséggé tette.

Ezen munkát is megtiltotta a becsületos censura, melynek az a hivatala, hogy az embereket okosodni ne engedje — — — (Bessenyei- „Tudósítás“a.)

¹ Itt lent, a földön.

Előkészületben:

Wilderspin S.: A kora nevelésről és kisdid-
nevelő intézetekről. Némi rövidítéssel s ho-
nunkra alkalmazással magyarra fordítottott
Kossuth Lajos által 1837-ben. *Kossuth Lajos*
eredeti kéziratából, a *budapesti 1. kér. állami*
tanítóképzőintézeti ifjúság közreműködésé-
vel, sajtó alá rendezi és kiadja *Mesterházy*
Jenő tanár. Előszóval ellátja dr. *Baloghy*
Mária, a kézirat tulajdonosa.

Szent Erzsébet, Szent Elek legendája. Tanítvá-
nyaival sajtó alá rendezi dr. *Tordai Ányos*
igazgató. Kiadja a *Ciszterci Bend bajai III.*
Béla-reálgimnáziuma.

Szemelvények Bornemissza Péter műveiből.
Sajtó alá rendezi dr. *Gaudy László* tanár. Ki-
adják az *Ifjú ívek* c. folyóirat barátai.

A Magyar Irodalmi Ritkaságok eddig megjelent számai:

1. *Bessenyei György*: A törvénynek útja. Tudós társaság. Sajtó alá rendezte és kiadta a *budapesti Berzsényi Dániel-reálgimnázium* 1929 30. évi VIII. osztálya.
2. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Sajtó alá rendezte és kiadta a *budapesti Berzsényi Dániel-reálgimnázium* 1930/31. évi Vili. osztálya.
3. *Benyák Bernát*: Joas. (Piarista iskolai dráma, 1770.) Eredeti kéziratból sajtó alá rendezte s bevezetéssel ellátta dr. *Perényi József* tanár. Kiadta a *budapesti kegyes-tanítórendi kath. gimnázium*.
4. *Bessenyei György*: Egy magyar társaság iránt való Jámbor Szándék. Bécs, 1790. VII. oszt., tanítványaival sajtó alá rendezte dr. *Várady Zoltán* tanár. Kiadta a *budapesti Verböczy István-reálgimnázium*.

Sajtó alatt:

- Károlyi Gáspár*: Két könyv... Debrecen, 1503. VIII. oszt., tanítványaival sajtó alá rendezte *Jablonowsky Piroska* tanár. Kiadja a *budapesti ev. leánykollégium*.
- Szemelvények Temesvári Pelbárt műveiből. Fordította s tanítványaival sajtó alá rendezte dr. *Brisits Frigyes* tanár. Kiadja a *budapesti ciszterci-rendi kath. Szent Imre-gimnázium*.

1

TUDÓS TÁRSASÁG.

Személyek:

Sondi
Kodor
Rollai
Landos
Dondi.

ELSŐ JELENÉS.

SONDI: Elmúlik a világ, nagy állapotok ezek, amit ma tapasztalunk, sohasem volt még így, csak volt az embernek mindenkor elvetemedése, elfajulása, de ilyen közönségessé, mint ma, nem lett. Eliol el akarják törteni az áhitatosságot e földről, mennyire megveszett az ember, nem akar magán láncokat szenvedni, ha azok által veszedelmes kívánságaiban zaboláztatik. Olyan szabadságot kíván a bűnre is, mint a jó cselekedetekre, hogy kárhozhasson, de úgy is látszik, mintha az ember önnön boldogságával mindenkor ellenkezett volna. Az Isten a zsidó népet szüntelen védelmezni, oktatni kívánta, ők pedig mindenkor engedetlenkedtek, sőt többre mentek, mert végre az Idvezítőt is felfeszítették, kinek istenségét most sem hiszik. Menjünk tovább. Mit nem követett el sok elfajult keresztyén a keresztyén hit ellen, minekutána az Rómába magát e világ felibe emelte! Hanem csudálatos és több mint emberi munka az, hogy a keresztyén hit ugyan az ellene harcoló ellenségeknek fegyverei által az egész földre kitérjeszkedett s minden csillagzat alatt esmértetik; mindég ellenkeztek véle, ő pedig mindég szenvedén, szüntelen győzött és nevedett. Kicsoda nem esmérné itt meg az Istennek csudálatos és különös gondviselését? — Az első százba Simon

mágus¹ a kereszténység ellen Rómába harcolt, akkor támadtak a nikolaiták,² kik Krisztus urunknak istenségét, mint pogányok, bolondul tagadták. Osztán voltak a nazareiták, kik ugyanazon istentagadásba estek, tegyük ezekhez Néró, Domitiánus³ üldözéseiket, kiknek kegyetlenségek alatt a keresztyenség szüntelen fohászzkodott és vérezett, s micsoda szenvedését nem látjuk a hitnek!

A második százba Basilides⁴ a Szentháromságnak hitelével és holtaknak feltámadásával ellenkezett. Ezek után támadt Saturninus,⁵ ki az angyaloknak és a zsidóknak két egymástól megkülönböztetett Istent gondolt. Mehet-e már tovább az ostoba vakmerőség, mint mikor egy ember két teremtőt hiszen? Két embert csináltak elébb az angyalok, úgy tanított, egyik rossz, másik jó ember volt, ezektől jött osztán rossz, jó a világra. De az angyal, ki teremtett állat, hogy teremthetett embert? Ezután jött Karpokrates,[®] ki a Krisztust csak csupa embernek lenni tanította s azt is hitte, hogy az emberi lelkek egy testből másba bujkálnak. Milyen ostobaság! Ekkor támadtak az adamiták is, kik magokat a tökéletességnek állapot-

¹ Simon mágus, akit Péter apostol megfenyített, mert meg akarta vásárolni a Szentlélek adományát. Innen: Simonia, egyházi javakkal való kereskedés. — ² Ezek, valamint az alább felsoroltak, különféle vallási szekták. — ³ Domitiánus, Titus Flavius, Kr. u. 81—96. római császár. — ⁴ Gnosztikus vallásalapító. — ⁵ Antiochiai gnosztikus. — Alexandriai platonizáló bölcsepsz.

jában kívánván visszatenni, mint az örültek, meztelen jártak. Ezekkel voltak még több olyanok.

A harmadik százba megjelentek a veszedelmes szalvadosok, donatisták, melecianerek; ti negyedik százba az arianusok, kollutiánusok, enthusiasták, eustiziusok, apollináristák, antropomorfisták, többekkel együtt. így a keresztényen hit kezdetitől fogva mind okoskodással, mind fegyverrel szüntelen ostromoltatott s mégis minden ellenségeit lábai alá tapodván, felállott, győzedelmet vett. Osztán legyen az ember olyan elfajult, hogy annak voltába az Istennek csudálatos munkálkodását meg ne esmérje.

MÁSODIK JELENÉS.

KODOR: *Nefftont,¹ Lokkot,² Deskártot,³ Laibnitzot,⁴ Mallebránst⁵ magával hozza. Semmit nem szól, egy asztalhoz leül s elkezd dünnyögve magába olvasni. Sondi lassan háta mellé szívódik és reá figyelmez.*

Most meg kell ezekből a tudósokból határoznom, hogy a természetnek s mozgó világnak élő valóságá lágyság-é vagy kemény eszköz.

¹ Newton, Isaac (1642—1727), angol matematikus, fizikus, csillagász. — ² Locke, John (1632—1704), angol filozófus. — * Descartes, René (1596—1650), francia filozófus és matematikus. — * Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646—1716), német filozófus. — ⁵ Malebranche, Nicolas (1638—1715), francia filozófus.

Egyik azt mondja, lágy; a másik, hogy sem kemény, sem lágy. A lágy-ságot lehet keménységgé tenni, a keménységet lágy-sággá változtatni. Nézzük a vasat, mely tűzbe foly s hidegen tör, ront. De mégis a természet élő dolog; ami él, annak mozogni, nevedezni vagy fogyni kell. A mozgás pedig mindenkor elébb származik lágy-ságból, mint keménységből. Tűz, víz, levegő, ég szüntelen mozognak, mert hígak; hanem a kősziklák nem mozdulnak, mivel igen kemények. Ugyde az, ami kicsinyből nagyobb lehet, mozdulhat; mert hogy nagyobb formába jöhessen, tagjait kijebb kell neki terjeszteni, ami pedig terjeszkedik, az mozdul is. Tehát, mivel a kőbe növésre való mozgás vagy elevenség van, el kell rólok hinni, hogy magokba lágy-ságot is viselnek, mert azt tapasztaljuk, hogy a kovácsok s kövek nőnek. Mallebráns csak nem beszél ok nélkül, noha sokszor oly vékonyan okoskodik, hogy talán maga sem érti magát. De mi csinálja már a mozgást? Egy kartesianus¹ azt mondja, hogy a mozdulást valami taszító erő csinálja. Neffton azt állítja ismét, hogy a mozgás magához vonzó erő által esik meg. Csak mondjuk ki ezt együtt, hogy az olyan erő nyúgoszik kebelünkbe, mely bennünket a megesmért rossztól eltaszít, a kóstolt jóhoz pedig húz; tehát mi bennünk húzó és taszító erő van, mely erő szívünket egyik dologtól eltaszítja s a más dologhoz

* V. ö. Cartesius (Descartes).

hozzáhúzza. De kérdésbe marad itt, hogy az az erő micsoda és mimódon van egybehúzva. Ez lélek, azt gondolom, és örökké tartó erő. Plátó, Aristoteles, Sokrates a lelket halhatatlannak lenni állítják. Lökk pedig csak kerülgetjkörülte s szüntelen bizonyítani kívánván, mindig kétségeket csinál.

Ekkor Sondi székét vészért s Kodornak általellenébe leülvén, zsebjéből kihúz egy könyvet, melyen olvasni kezd. Kodor reá tekint s megszólítja:

Ember, micsoda indítóok hozott tégedet ide előmbe, ki vagy?

SONDI: Én keresztyén vagyok és olvasni akarok, ne botránkozz bennem.

KODOR: Micsoda könyvet olvasol?

SONDI: Formeit¹ olvasom, ki Voltérnek² tudományát cáfolja s az igaz keresztyénséget védelmezi.

Kodor könyveit öszveszedi és elmegyén.

HARMADIK JELENÉS.

ROLLAI: Lehetetlen más módon a dologban véget érni, a valóságos igazság csak haszon és ugyanazért ott, hol senkinek haszna nem található, igazság sem lehet. Minden mesterségünk abba áll, hogy hasznukat a mások hasz-

¹ Formey, Jean Henri Samuel (1711—1797), francia tudós
— ² Voltaire, Francois Marié Arouet de, (1694—1778), francia író.

nának megfogyasztása nélkül keressük, mert csak az olyan haszon lehet igazság, mely senkinek e világon kárával nem esik, hanem másoknak is jót csinál. Itt van már az igazságnak nehézsége; meg kellene már itt mutatni, hogy micsodás haszon az, mely ellen senki e földön panaszt nem tehet s nem teszen. Igen sok embernek lévén már törvénytelen haszna, elsőbe minden polgárnak hasznát törvényhez kellene mérnünk, hogy csak azokat hagyánk meg közöttük, melyek az igazságnak mértékét megütik. Jól vagyon, de csináljunk hát olyan törvényt, melybe minden cikkely igazság legyen; különben mihez fogjuk mérni az embernek hasznait? Ez az Isten törvénye volna. De tovább ment az ember, és mihelyt valami emberi cselekedet az Isten igazságát nem tekintette, mindjárt csak erőszak, hatalom lettek benne igazságok, de olyan igazságok, melyeket más nagyobb hatalom igazságtalanság nélkül elnyomhat. Nézd, hogy teszi magát az erőszak a világba törvénné, vizsgáljuk meg már most, hogy kik azok e földön, kik soha semmi erőszakot mások ellen el nem követtek, sem ő ellenek mások olyas fájdalmas dolgot végbe nem vittek. Fogadom, hogy egy embert az egész földnek kerektségén nem lelsz, ki valakire ne panaszkodjon; minden szenved hát erőszakot. Ha minden szenved erőszakot, minden tehet hát erőszakot? Nem, mert vagy tömlöcbe megyen vagy felakad. Ki aggatta hát fel a vitézeket, kik az embervilágnak vérit

ontották és érte borostyán koszorúkat nyertek? Ki verte tömlőére azokat, kik titkon pénzzel az igazságot megveszik, melyet: ő ellenek mások azelőtt hasonlóul megvetted volt? Ki aggatja fel azokat is, kik a közönséges ügy és igazságokból vásárt csinálnak? Vagy hol láttad régen azokat kerekbe törni, kik gyilkos és tolvaj törvényeket tettek, hogy azok által, mint sok vad nemzetek, raboljanak? A világ, látom, csak azt csinálja, amire reá érkezik; az az ember pedig, ki benne legnagyobb vigyázással és maga eltökélésével él, legbölcsebb. Aki magának valamit mások egyezésével, kiktől abba akadályoztathatna, megvásárolhat, az az övé s elmegyen vele dolgára, te pedig ítéljess osztán róla, mint neked tetszik.

SONDI: Megbocsáss, uram, ha csendes beszédbe megháborítalak. Én eddig gyönyörűséggel hallgattalak, melyre nézve tudni kívánám tőled, hogy micsoda nemű ember vagy.

ROLLAI: Én politikus vagyok, s ugyanazért hallottál annak törvényéről beszélni.

SONDI: Mindent kívánok néked szerencsédre, valamit tudományod e földön megnyerhet. Isten veled. Régen én is többet szólhattam a politikához, de most csak neked engedem róla szólani.

ROLLAI: Ki s mi vagy, atyafi, ha merem kérdezni?

SONDI: Én teológus vagyok. Élj sokáig!

ROLLAI: Hé, megállj, megállj egy szóra! Régen kívánkozom olyannemű emberrel be-

szelni, mint te vagy... elmegyem ... hiába, szónak sem áll.

NEGYEDIK JELENÉS.

DONDI: Sohasem lehet ezt a systemát tökéletességre vinni, sem tovább már benne lenni.

ROLLAI: Jónapot, atyafi! Honnan jössz! Micsoda systemával gyötrödöl?

DONDI: Aha, itt talállak fel. Én, hallod-e, státistikába dolgozom s nem világosíthatom jól ki azt a setét zűrzavart, melyet e világba embereim között látok.

ROLLAI: Én pedig a politikába úszkállok, melyet annyifelé látok húzni, amennyi részre az igazság vonattatik és azért fáradok szüntelen, hogy megtudhassam, hol legyen-a politikának igazsága.

DONDI: JÓ, hogy reád akadok, öcsém, hiszen tudod, hogy mi úgylis testvératyafiak vagyunk együtt; közöljük magunkkal egymás dolgát, talán többre mehetünk.

ÖTÖDIK JELENÉS.

(Landos, Dondi, Rollai.)

LANDOS *magába beszélve*: Nincs olyan ember a világon, ki nékem csak egy nemzetnek is kezdetét, elhagyván Noénak fiait, megmutathassa, kibe kezdődtek a peruviaiak, mekszikóiak, kik Spanyolországot megaranyozták volt. Hogy oszlottak el Noé fiainak fiai egymástól? A Noé

fiat esmerem, de azok hárman lévén, azoknak fiat nem tudhatom osztán, hogy terjedvén szüntelen e föld golyóbisán, első idejekbe mi csoda békességgel, hadakozásokkal és törvényekkel tartották fel magokat. Mimódon váljak el egymástól s mint esett meg, hogy osztán egy atyának fiai idővel annyi egymástól megkülönböztetett vallásokra, szokásokra, törvényekre, erkölcsökre, természetekre, csillagzatokra eloszlottak s egymásnak azok által ellenségeivé változhattak? Ha a régieket kérdőre veszem, mindnyájan csak mesélnek előttem. A Thébás¹ városbeli papok régen Herodotus emlékezte szerint uralkodásoknak idejét tizenegyezerháromszáznegyven esztendőbe határozták meg. Egy egyiptiai pap, Manéton,² kit Flavius József³ is becsülni láttatik, azt írta, hogy Egyiptom kezdetibe istenek s félistenek által uralkodtatok, kik között Vulkanus mint legelső fejedelem kilencszáz esztendeig országot. A kínaiak idősebbek akarnak lenni, mint a világ, noha van oly tudós, ki hihetőképven megmutatja, hogy a kínaiak 1122 esztendővel Krisztus Urunk születése előtt Kínának térségeire Egyiptomból szakadtak. Sztesziás,⁴ Diodórus⁵ Nini vét oly nagy városnak mondják lenni, hogy ha hiszünk nekik, Ninive

¹ Az egyiptomi Thébae. — ² Manetho v. Manethos (Kr. e. III. ez.), egyiptomi görög író. — ³ Josephus Flavius (Kr. u. I. ez.), zsidó történétíró. — ⁴ Ktesiae, Xenophon kortársa, görög történétíró. — ⁵ Diodoros (Diodorus Siculus) római történétíró; Kr. sz. körül élt.

nagyobb volt hétszer Parisnál s Londonnál. Ninus, minekutána ezt a város-országot megépíti, újra hadakozni indul egy millióm fegyveres vitézzel. Ki maradt a városba, melynek kerületi huszonöt vagy harminc mérföld volt? Semiramis annakutána Babilont még nagyobb csudával építi s oly falakkal veszi környül, melynek szélességén hét szekér egymás mellett mehetett. Hát a kertje, mely függött, micsoda hitelt kíván? Akkor az emberek talán csak a fáról hullottak, hogy higgyem osztán Ninusnak, Semiramisnak szörnyű győzedelmeket az Eufrates körül, hol számtalan népeket hódoltatni mondatnak.

Szankoniaton,¹ ki Fenitziának, hazájának dolgairól írt, Móses után legrégebnek tartatik, ki Jósué idejében élt. Ő is nemzetét világ kezdetéig viszi, hol az első emberbe igaz élhetett, de Sidon,² Tzirus* nem voltak még akkor, így minden nemzet mesévé változtatta kezdetit, melyet már most meg nem határozhatunk, azért csak alább kell jönni a régiségből, hol az emberek viselt dolgai is olyan nevetségesek voltak, mint nemzeteiknek kezdetek.

A görögöknél Herkules maga országokkal hadakozik. Orfeus⁴ fának, kőnek érzést ád, Jupiter isten lesz, megházasodik. Ez mind semmiség.

* Sanchuniathon, mesés fönikiai történetíró. — ' Szidon, Fönikia legrégeb város. — 'Tirusz. Szidontól délre, fönikiai tengerparti város. — ⁴ Orpheus,

DONDI *Rollaival egy zugolyából, hova magokat rejtették volt, előjön:* Atyafi, akárki légy, de látom, hogy nagy bajod van a nemzetek kezdetivel s első viselt dolgaiknak tudásával.

| LANDOS: Hogyne volna velek bajom, mikor örömet kezdetibe kívánnám az embert esmerni és régi történeteiből megtudni, ha mindég olyan volt-é, mint most.

ROLLAI: Mint esik a meg e világba, hogy minden ember fárad és valóságra nem érhetvén, nyugalomra sem mehet.

LANDOS: Hej, barátom, régen sóhajtok máien azért, amiről te most szólasz s amire sem én, sem te ebbe a világba soha el nem érhetünk.

DONDI: Látjátok, ez ám az út a másvilágra s az Isten nagyságának megismerésére.

LANDOS: Hát ti micsoda nyomorúságbeli emberek vagytok? Mert immár embert nyomorúság nélkül magannak nem képzelhetvén, sorstokról is csak nyomorúsággal tudakozodom.

ROLLAI: Barátom! Egyikünk státista, másikunk politikus s mindketten atyádfiai vagyunk.

LANDOS: Ah boldog Isten! Be nyomorúságos emberek vagytok!

DONDI: Nékünk mind a hármunknak egyenlő nyomorúságunk van, mert mi csak egymásba élhetünk.

ROLLAI: Kezdjük el most itt hárman az emberi nem hasznát dolgozni.

LANDOS: Hárman nem vagyunk erre elegek, ámbár testvér-atyafiak vagyunk.

DONDI: Tegyük próbát benne s akkor meg fogjuk látni, mibe hibázunk. Most azért kezdjük el a politikán, mert az legelső mindenütt.

ROLLAI: A politika' ítéletem szerint nem egyéb, hanem egy olyan okosság vagy titkos nagy értelem, mely által egy egész nemzet, akár valamely magános ember, hasznára avagy kárára vezetetik. Az eszközök, melyek kárt, hasznot alkalmaztatások szerint egyenlőül hajtának, csak olyanok, mint testünkön a tagok. Kezeinkkel ölhetünk is, felebaráti segedelmet is nyújthatunk egymásnak, de micsoda az, mi tagjainkat jóra vezérli? Józan okoskodás és nemes erkölcsök. Itt test dolgozik, de lélek vezérel, következőképpen a testnek cselekedetei mindenkor mutatni és bizonyítani szokták azt, hogy azon okoskodás milyen, melytől oktattnak. így nézzük a politikát is. Egy egész nemzetnek boldog vagy boldogtalanságára sok tekintetekre nézve különböző, de ugyanazon egy célra dolgozó eszközökkel munkálkodni, mely eszközök okos politika nélkül hasznot soha nem tehetnek, — historikus! adj példát!

LANDOS: Beszéded alatt forgott volt már eszembe Kolomannus¹ magyar király, ki csupa indulatból Almus herceg testvéröccse ellen táborba kiszállott. A fő magyar rendek pedig

¹ Kálmán.

látván nemzeteknek veszedelmét s a királynak igazságtalanságát, nem kívánták a királyt szemébe bosszúsággal illetni, kit hamissággal veszedelem nélkül jobbagynak csak vádolni sem lehetett, hanem ily politikát rendelnek, hogy ja király testvérével ketten vívjanak meg, mert ők hazájok fiai vére ontására lelkek esméretibe elég okokat a király részére nem találnak. Kolomannus Esopusnál¹ sokkal gyengébb és rútabb ember lévén, a vitéz Almussal² megütközni nem mert és így a háborúnak vérontás nélkül vége lett. Ítéletet tehet e történetbe kiki az akkori régi magyar uraknak hazafiúi szeretetekről s bölcs politikájukról, mellyel nemzeteknek vérét magok közt védelmezték.

Mátyás király hasonlólul idegen mesterembereket és fiósofu sokat hozván Magyarországra, hazájába a tudományt, kézi-mesterséget igyekezett idegenekkel előmozdítani, mivel a magyarok szüntelen fegyverbe lenni kényszerítették. De ellenben hogy ebbe másrésről az országnak kára ne következhesék, megparancsolta, hogy magyar idegenek jószágot semmi módon és semmi szín alatt el ne adhassék. Ezáltal az idegeneket koronája alatt csak bérbe tartván, hazája fiait azok által kár nélkül oktatta. Mert őket örökségeikbe idegenek által pusztulni nem engedte. De ellenben megtörtént, hogy Hunyadi Lászlót, a nagy Hunyadi János-

¹ Aisopoc. — ² Almos.

nak fiát László király megölette, félvén attól, hogy olyan győzhetetlen vitéz atyának férjfi maradéka koronáját fejéből ki ne ragadja. Ez politikából esett. Hunyadi János az akkori törökök hatalmától rettegett s viselt dolgaiban elfáradt Európának oltalma, hazájának pedig atyja, midőn fájdalmas nemzetének kebelét a benne kóborló cseh tolvajoktól tisztítani akarta, gyengítettetett és kedvetlenítettetett némely magyar uraknak védelmező hatalma ellen vett irigységektől, holott az ő hatalmát nem gyengíteni, hanem, akármilyen nagy volt is, nevelni kellett volna, mert ha akkor a nagy Hunyadi Jánoson Ásiának és Konstantinápolynak hatalma győzedelmeskedhetett volna, a török Európának épen szívéig béhat vala, mégis támadhatott ellenkező politika Magyarorszában egy olyan hazafiú ellen, ki vitézi cselekedeteivel Európának oltalmára s az egész emberi nemzetnek becsületére volt.

ROLLAI: Mint meglátszik már ezen történetekből, hogy a politika egy hazába megint változhatik jóvá és rosszra, úgy mint az emberektől jóra vagy gonoszra végbenvitetetik. Meghatározhatjuk tehát, hogy a politika vezérlő lelke azon eszközöknek, melyek egy nemzetet vezérjeknek minéműsége szerint szerencsésé vagy szerencsétlenné tehetnek.

DONDI: Eszerint a politika igen nagy és szükséges tudomány, de ha az egy egész nemzetre való nézve úgy lehet, azt gondolom, hogy egy

különös polgárnak is éppen olyan szükség szerencséjét okos politikával előmozdítani.

ROLLAI: Kétségtől és éppen azért szokták mondani, hogy amely ember familiáját, tulajdon dolgait bölcsen tudja vezérelni, az egész jrazát is vezérelhet, mivel egy familia dolgaival egy egész hazát ábrázol, mint egy ember vagy egy ország, hogy egész világot mutathatnak magokba. Van ugyan még oly majd csaknem minden szempillantásba való szükséges része a politikának, mely valakinek szerencséjét vagy szerencsétlenségét annak magaviseleti szerént minden órába, minden ember eránt mutathatja, de ezt nem magyarázhatom s nem is akarom, mert erre csak természet adhat valakinek erőt, mivel ez igen mély értelmet, felettébb vigyázó szemeket s valósággal szelíd szívet kíván. Ahhoz képest boldogok azok, akik erre szerencsés temperamentummal születnek.

DONDI: Megállj itt és ne menj tovább, mert már ezentúl véghetetlen kérdésekbe jönnél. Céлом néktek gondolataimat a státistikába közölni, fegyelmezzetek rám és ha tévelygek, igazítsatok. Státus annyit téssen magába, mint állapot vagy állapotja valaminek. Olyan dolognak, melynek volta több apróbb részekből nincs összerakva, állapotja sem lehet. Ha pedig már egy dolognak minden részei jól vannak öszverakva, úgy arról a dologról azt mondjuk, jó állapotban van; ha pedig annak részei rosszak, úgy ő is rossz állapotba forog. Lássuk meg,

egy hazának egész teste hányféle részekből és tagokból van öszvetéve, de először határozzuk meg ezt, hogy eg-y egész testnek jó állapotja a tagoknak tökéletességeitől származik, úgy, hogyha minden tag egészséges és természet szerént való helyen áll, tehát az egész testnek állapotját is jónak mondjuk. így gondolok én egy hazának sorsáról is.

ROLLAI: Nyughatatlan vagyok már most tőled megtudni, hogy egy országnak tagjait mi-ből és mimódon rakod öszve.

DONDI: Egy országnak fő állapotja három nevezetes tagokból f orrnál tátik: községből, nemesi rendből és papságból. Ezek azok a kút-fők, honnan osztán a többi tagok, úgymint királyság, hadi seregek, törvények, gazdagság, kereskedés, hit, erkölcs öszveállanak és előmozdíthatnak. Vegyünk pedig három személyt: egy papot, egy nemest, egy adófizető polgárt. Nézd meg, ezek teszik a hazát, kiknek szüntelen egymás kezét kell fogni, ha egyik közülök betegségbe van, a többi is szenyvedésbe esik azáltal, és akármelyik szorítsa meg másikat kellenén fejül, fájdalmat okoz, mert egyiket az erőlködés, másikat pedig a fájdalom vesztegeti. Az, aki vert, szinte úgy elveszett sokszor erőlködésbe, mint az, aki általa verettetett.

LANDOS: Igazán mondd, mert Róma az egész világnak bírásába addig erőlködött s vert, míg semmivé nem lett.

DONDI: Tehát egy egész háznak jó állapotjára nézve megkívántatik I-ször, hogy a tagok

külön-külön magokba is egészségesek legyenek, II-szor, hogy ezen tagok egymáshoz oly egyenlő erővel köttessenek egybe, mely szerint soha egyik a másikánál önnön természeti szerint nagyobb erőre nem mehetvén, a szomszédján veszedelmes szorítást ne tehessen.

ROLLAI: Itt látszik már nekem nagy mester-ségnek lenni az egybekötés, mert itt meg kell határozni, hogy a főrend hazájának boldogsá-gára nézve a paraszti néptől mit vehet el és annak mit adhat. Hasonlóul meg kell azt is tudni, hogy ezek közt a hitnek papi szolgálai külső-belső dolgokra való nézve kicsodák és kicsodák legyenek, ki méri meg ezeknek erejét egy haza lehető vagy emberi mód és lehetőség szerint kidolgozható boldogságának mérő-ser-penyőjébe úgy, hogy mindeniknek szükséges és természet szerint való erejét megadván, minde-niket úgy zabolázza, mely szerint mindenik minden időben csak azt kövesse el másikával, amit mindhármoknak köznyugodalmok, fenn-maradások és előmenetelek megkíván.

DONDI: Olyan szükségről szólasz most, mely soha még világ teremtésétől fogva egy nemzet-nél is a maga tökéletességébe fel nem találtat-hatott. Kicsoda az az ember, ki önnön testének fenntartására való nézve ételét, italát, álmát, munkáit és gyönyörűségeivel való élését úgy eloszthatja, hogy soha azokból idő s alkalmatosság szerint sem többet, sem kevesebbet nem vészén, csak éppen annyit, amennyit testének s lelkének lehető boldogsága tőle megkíván.

Hol van hát olyan nemzet is, ki magába úgy éljen, hogy soha egészségének fájdalmat ne okozzon. De mégis igaz az, hogy az ember mértékletességgel s józan étellel sok számtalan fájdalmakat, veszedelmeket elkerülhet, valamint, hogy mértékletességgel magát azok közt elvesztheti.

BOLLAI: Igenis Sardanapalusnak példája mutatja a dolognak igazságát, kit a rendkívül való bujaság trónusáról levervén, ágyasaival együtt égő rakásra helyezettett. úgy vesztette el Athénást¹ is a felettébb való asszonyosság. Itt országokra való nézve szólok, mert különben emberekbe olyan példákat mindennap látunk, ki testeket a mértékletlen élet miatt kínokra s romlásokra verték.

DONDI: Ezek az okok s példák szerint nem lehet hát egy országnak egyebet elkövetni, hanem csak szembetűnő kárt s tapasztalható hasznot tekinteni. Azok közt a dolgok közt kell neki dolgozni, melyeket már vagy rossznak vagy jónak lenni e világban megpróbált. Sok orvosságot, edelt, italt veszünk magunkba, melyeket csak azután esmérhetiünk jóknak vágj' rosszaknak, ha erejeket testünkbe megérettük. Hasonlóul sok dolgok vágnak olyak egy házára nézve, melyeknek kárát vagy hasznát egy nemzet csak akkor láthatta meg, mikor azoknak munkálkodásokat magába tapasztalhatta. Honnan származik, hogy egy olyan ember, ki

¹ Athén.

e világnak történeteit legjobban megvizsgálta s az emberi erkölcsöket, tulajdonságokat leginkább megismeri tanulta és valóságos igaz szíve van, hazájának legjobb törvényeket csinálhat? Onnan van az is, hogy a legtanultabb orvos, ha különben csalni nem akar, leghasznosabban orvosolhat, és én csak annyiba tartok valakit okosnak, amennyibe az hazájának s magának javára egyenlőül dolgozni nemcsak elégséges, de ezt minden tőle kitelhető módon megtenni sem mulasztja el, mert nincsen e világon kárhózatosabb bolondság, mint az olyan tudomány vagy okosság volna valakibe, melynek sem haza, sem különös emberek hasznát nem vehetnék. Az éppen úgy látszana, mintha egy orvos találtana olyan, ki felette sok veszedelmes, gyakran járvány nyavalyákat, kínlódó embereket tudna gyógyítani, de ő azért vagy restség vagy makacsságból gyógyítani senkit nem akarna. Bolondházba kellene vinni s minden pénteken verni, hogy az emberi nemzetnek használjon, melynek különben hogy tagja legyen, nem érdemli.

ROLLAI: Mondj nekem mégis valami systemát, amely szerint az ember egy hazának boldogságát addig a lehetőségig kidolgozhatná, ameddig egy okos és mértékletes ember önnön egészségét védelmezheti.

DONDI: AZ erőszak és természet szerint valóság közt minden dologba csak egyetlenegy pontocska van, melyet egy státusba fel kell találni, ha valaki annak lehető boldogságát ki

akarja dolgozni. Systemának azt nevezem, mikor valami dolog állapotjának fenntartására való nézve oly rendet gondolsz ki, mely változás nélkül követtessen és megtartasson. Elhiheted tehát, hogy egy systemának éppen ott kell magát határozni, ahol a természet szerint valóság határozottak, mert akár kijjebb menj ennek pontján, akár beljebb maradj, nem lesz a systemád olyan tökéletes, mint lehetett volna s a dolognak természeti kívánja. Ha egy egész házat systemába akarsz venni, nézd meg, annak mennyi előerei s tagjai vannak. Olyan tengerét látod benne csatázni a mindenségnek, hogy annak tökéletes megmérése felől kétségbe kell esned. Ha egy orvost ezer beteghez egy nagy házba beviszel, hiheti-e az az orvos, hogy mindenik beteggel épen úgy fog bánni, mint annak gyógyulása azt kívánja és hogy orvosságból, ételből sem egyiknek, sem másiknak közülök mást, többet, kevesebbet nem ad, mint annak gyógyulására adni kell? Lásd, ilyen egy törvényszerzőnek dolga egy hazába. Keressük fel továbbá azt a próbát, mely egy egész systemának jó vagy rosszását megmutatja, hogy ítélhessünk. Nagy értelemmel kell annak bírni, ki egy hazának systemájáról Ítéletet akar tenni. I-ször ki kell neki külső s belsőképpen tanulni, hogy mi csoda fekvések s erejek vagy erőtlenségek van az idegen szomszéd státusoknak a világnak azon részibe, hol hazája nyugoszik. Mert ezen esmeretségtől függ a nemzet oltalmazó és

győzedelmes eszközeinek meghatározása. Ha szomszédjának kétszázezer fegyveres bajnokjai vágnak, hogy tehesse ő magát ötvenezerral bátorságba? Il-szor olyanná kell tenni a stá-tust, ha lehet, hogy dolgok találtassanak benne, fyielyre szomszédjainak nagy szükségek legyen, mely által az idegen hatalmak barátságához köttessenek. Mert mi köti az embert jobban, mint a szükség? Hogy pedig ebbe dolgozhas-son, magánál megkívántatik a belső szükségeket vagy bőségeket kitanulni másoknál. III-szor, tanulni kell idegen státusokat es-mérni, ha valaki a maga státusát egészen es-mérni akarja. Ha egy ember teljes életébe a maga szokásainál, erkölcseinél, formájánál, okoskodásánál egyebet sehol sem hallott, sem láthatott volna, mimódon Ítélné róla, hogy ő kicsoda? Hasonlóul, ha valaki csak egy hazá-nak dolgait látja, mimódon esmérje meg min-denbe annak a hazának hibáját vagy jóságát, mikor néha valamely dolognak nehézségét vagy könnyűségét meg akarod tudni, mit csi-nálsz? Fontba veted azt, ügyé? S ellenébe más terhet tészel, hogy úgy a két teher mutassa ki magát; minden dolgot annak ellenébe te-tetett dolgokba kell megesmérnünk, mert egy dolgot csupán magát magából soha meg nem esmérhetünk. Honnan tudod ezt, hogy van jó a világba? Onnan, hogy rosszat tapasztaltál, így van minden dolgoknak sorsa.

ROLLAI: Tehát te oda célozol, hogy egy oly szisztéma, mely hazát, nemzetet boldoggá te-

het, igen nagy érdemből származhatok, mivel egy negyedrészt világot vagy még többet kell esmérni annak, ki egy országot a leghetőbb státusra akar hozni?

DONDI: De többet mondom, mert az emberi természetet is szükséges neki belsőképpen ki-tanulni, hogy tudja azt, egy ember micsoda.

ROLLAI: Te mindazt beszéled, mit nékem kellene mondani, de mivel stáitistika, politika egymásba lehellenek, mindezeket örömetst hal-lom tőled. Mondd meg nékem, hogy mire van egy státusnak legnagyobb s legelső szüksége.

DONDI: A hatalomra, hogy magát nagy te kintetbe tehesse; a hatalmat pedig jó gazda-ság, kereskedés, igaz törvény s vitézek csinálják.

ROLLAI: Egy ország: systemájának oda kell hát célózni, hogy jó gazdákat, kereskedőket, igaz törvényeket s nagy vitézeket mimódon csinálhasson, mely dolgokra példák kellenek.

LANDOS: Tudhatni a régi történetekből, hogy mivel csinált Likurgus¹ Spártának vitézeket. Nézd meg, Angliának kereskedését s serény gazdaságát mi okozza? Mi a törvényeket illeti, Rómának nem voltak rosszak sokakba, hanem nékem mégis úgy tetszik, mintha a mai világba való kereskedésnek törvényei a vitézségnek törvényeivel ellenkeznének. Látom, hogy a ré-giekből minden mai dolgokra rangunknak pél-

¹ Lyknrgos, a monda szerint a spártai alkotmány meg-alapítója.

dát nem vehetünk és nem kell az egész emberi nemzetnek viselt dolgaiba azon változásokat elfelejteni, melyeket az egymás után múló százak követnek el és okoznak. Mimódon lehetne ma a fegyveres vitézeket oda vinni, hogy mint JRómának bajnoki gyökereket rágjanak s szolgáljanak? Miképpen oszthatnál most fel úgy egy országot, hogy annak polgári mind egyenlő asztalnál ebédeljenek s egyiknek több földje mint másoknak ne legyen? Használnál-e véle a vitézség csinálására, ha az erősségeket, várakat öszverontanád, pedig ezek a dolgok csinálták Spártának vitézeit, kik az ellenek repülő nyilaknak pajzsokkal ellentvethettek. De a mai ágyúgolyóbisnak hegyeket, halmokat kell rakni oltalmuk Azonkívül régen az emberi természet vad volt, most pedig már a magával való hosszas társaság miatt szelídült.

ROLLAI: Nem szükség nekünk ma a régi világ szerint dolgozni, ami most az emberi nemzetnek a kezébe van, abból kell dolgoznunk és nem abból, ami volt vagy lesz. Nékem e részbe úgy tetszik már, mintha az emberi természetnek belső megvizsgálására különös nagy szükségünk volna.

HATODIK JELENÉS.

KÖDÖK: Mindenütt emberekre akadok, nem dolgozhatom, pedig akkor tanulom az embert legjobban esmérni, mikor magamba vagyok s ötét nem látom.

DONDI: Ne háborogj, atyafi, maradj velünk, mi olyan emberek vagyunk, kiket a vélek való létei esmérthet.

KODOB: Tehát ti vagy valósággal bölcsek vagy igen együgyűek vagytok. Min dolgoztok, hadd halljam.

ROLLAI: Mi azt akarjuk kitanulni, hogy az embereknek boldogságok mennyire lehetséges e világba, hol micsoda dolgokba kötözik magok magokat és hol kötöztetnek a természettől. Egyszóval különbséget akarunk tenni a különbségek közt.

KODOR: Halljátok-é, ha soha ezen dolognak végire nem mehettek is, legalább megmarad számotokra az a dicsőség, hogy a legnagyobb és nemesebb munkával küszködtetek, mely emberiségteknek becsületit szülheti.

LANDOS: Ki vagy, hogy oly különös nyelven kezdesz szólam?

KODOR: Én olyan ember vagyok, ki régtől fogva azon fáradok, hogy magamat s magamba a világot, ahol élek, megismerhetném. De tapasztalom, hogy különös természet felett való munkát kell a nagy Istennek még velem elkövetni, ha azokat esmérteni kívánja velem, amelyeket csupa természetből nem esmérhetek. Azért mondom néktek, atyámfiai, hogy ha több tudományotok a természet tudományánál nincsen, tehát ne fáradjatok nagyon sorsotoknak esmérésébe, mert minden világosságnál setétségbe estek és minden magasságról mélységbe süllyedtek. Amit öt érzéseitek látás, hallás, íz-

lés, érzés, tapasztalás esmeretségekbe hozhatnak, azokról édes vagy fájdalmas érzések szerint ítélni fogtok. í)e ha tudni akarjátok mégis, hogy mivel ítélték s miről, setéségbé maradtok. Én addig akartam tudni, hogy végre Semmit nem tudok. Minden gyönyörűségembe fájdalmat találok és minden fájdalmamba van haszon. Nem tudván azért közöttök, melyiktől fussak, melyikhez hajoljak, szüntelen ide s tova hányattatván, élek csupa szükségből. Ami ma rossz volt, holnap jóvá lett, ami pedig tegnap jó volt, ma már rossz. Nem tudom, honnan jöttem világosságra, nem tudom, miért taszigáltatom itt ebbe a nagy lármába ide-tova, nem tudom, hova megyek s mit kívánjak. Néztétek, az emberek Isteneknek világával mit mívelnek, néztétek, hogy élnek ezek az egy atyának fiai egymással. Mindenik üstökénél fogva rángatja a másikat, sem aki húz, sem aki vonnattatik, nyugodalmat nem esmérhetnek. Úgy látszik, mintha az Isten emberi nemzetünket e föld golyóbisára csak azért vetette volna, hogy ő azzal a világ végéig örökké osztozzon; csak úgy kerengünk, mint a körülrekesztett juhok,. melyeket belől farkasok és pásztorok egyenlőül zavarnak, ölnek, vagy mint prédát, jutalmat oltalmaznak. Ne fáradjatok tehát, barátaim, az ember lehető boldogságának kidolgozására, mert nem olyan állat az ember, ki e világon magának nyugodalmat lelhessen. Ha a szabad levegőgek közt csatázó szeleket úgy megköthetitek, hogy soha többé azok bér-

cekbe, fákba, hegyekbe és halmokba meg ne ütközhesse, tehát úgy az embereket is nyugodalomra fogjátok hozhatni e földön. Nem tudom, mi okozza, de én valami baját látom az emberi nemzetnek, melyből ki nem szabadulhat, sem magát benne el nem igazíthatja. Nincsen nála olyan igazság, mellyel fiait itt-ott idő, alkalmatoság szerint ne ellenkezzenek. Minden vádos s minden vádoltatik; jó, rossz, haszon, kár, igazság, nem igazság, kedv, fájdalom úgy keveregnek egymás közt, hogy ámbár a világ örökké veszekedjen is magával, felették sem egyike, sem másika közülök magából ki nem tilthatja. Hagyjátok el a világot, maradjon úgy, amint van és ne tanújátok, mert majd ha sokat láttok, semmi e földön nem fogja örömtöket szülhetni, csak ülni, nézni és búsulni fogtok. Annyira mentek majd nyomorúlt sorsotoknak esmérésében, hogy a szánakozás miatt nevetnetek kell magatokon. Megharagusztok sokszor, nem tudjátok miért, nevettek, örültök, de ok nélkül, csak feledékenységből.— Lefeküsztek, alusztok, esztek, isztok, beszéltek, hallgattok, nem tudjátok mi okon; azt mondjátok: „E már csak így van, ennek így kell lenni.“ Látjátok, hogy az ember örökös rabság és járom alatt nyög e földön, melyet kinek-kinek csak halála vészén le nyakáról. Bízátok erre a jó orvosra az ember dolgát, mert természetből természetbe több jót e földön nem csináltok, mint ott találtatok.

ROLLAI: De mégsem tagadhatod meg, hogy

az emberek uralkodások módja szerint lehetnek boldogabbak vagy boldogtalanabbak.

KODOR: Micsoda uralkodás módja szerint, barátom? Dániába szabad királyi hatalom alatt azt mondják, a nép boldog. Lengyelországba pedig szabadsága miatt leverettetett volt. Róma volt-é szerencsésebb, mikor szabadságával magának és e világnak vérit ontotta, vagy Kínát tartod szerencsésebbnek, hol a nép rabság alatt él és nyugszik? Király nyugszik-é többet vagy jobbágy? Szegényé vagy gaz-

dagé-e a lehető boldogság e földön ? Mit akarsz e világba, hacsak más világot nem keresel? Ki függesztheti itt fel emberi nemünknek szüntelen való lármáját ? Azt mondd talán, az igazság, melynek kiki enged. Eredj utána az igazságnak, van valami negyven nemzetség e világba, kiket fejedelmeknek hívunk. *Fegyverek hegyire, ágyúgolyóbisokra rótták az igazságot.* Vedd le onnan s vedd ki általa fegyvereket kezeiből, hogy ne ontsanak vért. Héj, barátim, ha tudátok, hogy milyen nyavalyás igazsága van egy embernek e föld golyóbisán, ki sem fegyverrel, sem pénzzel nem bír. Ha egy nemzetnek nincs egyebe, csak igazsága, ne vesse el magát szánakozásból idétlen sorsán s hajljon meg a hatalomnak, mely neki jármát nyakába teszi. Micsoda ostoba kárhoza meg is gondolni, hogy egy nyavalyás ember e világba tökéletes nyugodalomra juthatott volna.

ROLLAI: így hát a te tudományod szerint

természetből az embert jobbnak tenni hiába igyekeznék.

KODOR: Elcserélhetitek egyik bűnét a másikkal, egyik szokása helyett csinálhattok mást, de azért mindenkor lesznek a világba akasztófák és nagy fizetésű hivatalok, egyik büntet, másik jutalmaz; hanem mondd meg nekem afelől, ha bizonyosan gonosztévő volt-e minden felakadt ember és nem érdemlett-e senki akasztófát azok közül, kiket hazák, fejedelmek fizettek és jutalmaztak? Mit akartok, kérlek benneteket, hogy mindent zsinórmértékre s igazságra kívántok húzni e világba?

DONDI: Tehát így nekünk isteni dolgok kívántainak meg, hogy valamit segíthessünk.

KODOR: Barátom, tudd meg, hogy a természet isteni dolog.

DONDI: De feljebb kell nála menni, mert ő nem elég, hogy bennünket boldogokká tegyen.

KODOR: Már én nem bánom, menj akármerre, de azt tudom, hogy innen ki nem mégy.

ROLLAI: De mondd meg hát legalább, hogy meddig mehet az ember csupa természetből és mennyire zabolázhatja a magába való rosszat, mert azt csak nem tagadhatod, hogy egy hegyi tolvaj, ki rabol, öl, pusztít, rosszabb egy papnál, ki isteni kegyelmet, felebaráti szeretet s békességet hirdet e földön.

KODOR: AZ emberi törvény csak ott zaboláz, ahol önnön értelme s megtett rendi szerint bűnt talál. De kérdésbe jön itt, hogy meg tudhat-e mindent, hogy megbüntethet-e kit-

kit azok közül is, kik magokat az ő védelmének lenni mondják. Egy gyermek, ki anyjának méhébe nyúgoszik még, megbüntetheti-e édesanyját, mikor az néki atyjáról maradt örökségét szeretőjére vesztegeti? így vedd fel a dolgot, mert a papírosra megírt törvénynek igazsága csak azon bírának lelke esméretibe él s lehel, kik annak kiszolgáltatására rendeltettek. Azt mondja egy anya: „Én szülöm gyermekemet“. A bíró hasonlóul szólhat: „Én szülöm a törvénynek ítéletit“. Micsoda törvény büntesse hát a bírakat, ha az ellen bűnt tesznek? A londoni páriámén tűm vagy felső tanács egy királyának hóhér által fejét vétette, és micsoda törvény büntethette őket ezért a gyilkos ostobaságért? Egyszóval mivel bünteted a legfelsőbb tanácsokat és fejeket e világon, ha csak természetből kívánsz minden igazságot kihúzni?

HETEDIK JELENÉS.

KODOR: Ehol érkezik Sondi. Éppen jókor jössz.

SONDI: Micsoda okra való nézve?

KODOR: Meg ne haragudj hamar, én filozófus vagyok és megtanulván már, hogy csupa természetből az embereket úgy, mint közjavok s örökös boldogságok kívánja, vezérelni nem lehet. Hallani akarom az Istennek magától kiadott akaratját. Te a vallásnak előnyelve vagy; a hit, vallás pedig csudák által kijelen-

tett isteni törvények. Szólj tehát, barátom, ott, hol a természet javunkra szólam megszűnik és mondd meg, ha lehet-é hittel embereket ott igazsághoz kötni, hol a természet ahhoz többé nem kötheti.

SONDI: A természet maga isteni törvény nélkül semmi ellene elkövetett gonoszságot meg nem büntethet, következésképpen az embereket igazság szerint nem is zabolázhatja. A csupa érzésnek vagy természetnek senkibe egyéb törvénye nincsen, hanem csak az, hogy kiki ott, hol jót érez, nyerni igyekezzen és így csupán természet szerint minden embernek szabadsága van azokat a dolgokat e világba akármely módon is megnyerni, melyek neki hasznot vagy gyönyörűséget szülhetnek, természet szerint egy szükségét, éhséget, szomjúságot szenvedő embernek el lehet a mások vagytonát venni, ő természeti kívánságaitól rablásra ösztönöztetik, a természet pedig csupán maga törvényeiből ötet, ha rabol, öl, nem terheli; mert ne öljék meg a hazák törvényei a gyilkost, majd tapasztaljuk, hogy a gyilkosok természet által meg nem ölettetnek.

KODOR: Ebből még meg nem mutathatod, hogy a gyilkosság, rablás és erőszak természet törvénye ellen való dolgok nem volnának, mert valamennyi törvényt ezen bűnök ellen tettek a nemzetek, azok a természet igazságából mind teheték.

SONDI: Ha meg nem bizonyíthatom is azt, hogy azon cselekedetek természet ellen bűnök

ne volnának, de megmutathatom azt, hogy csupa természet által sem zaboláztat hatnak, sem büntetethetnek elégségesen, mert a természet törvényére való nézve csak csupa emberek tesznek igazságot. Megmondottam pedig Vnár feljebb, hogy természet szerint isteni törvény nélkül minden ember keresheti erőszakkal is azon dolgoknak megszerzését, melyek néki vélekedése s kívánsága szerint hasznot vagy gyönyörűséget okozhatnak. Erre felelet, hogy az emberek természetéből az erőszak, gyilkosság ellen törvényt tettek és tehettek is. Jól van. Hanem menjünk el itt az egyes polgárokról és ítéljük egész nemzetekről. Mondd meg nekem, hogy csupa természet egy győzedelmes nemzetet megtartóztathat-é szomszédjainak feldúlásoktól ?

KODOR: Ne gondold, hogy Nagy Sándor, Czírus¹ és a rómaiak e világnak vérént ontván, természet törvénye ellen is nem vétkeztek volna.

SONDI: Ügy! De ládd, hogy a természet őket sem zabolázhatta, sem büntethette. Kell hát valami törvénynek a természet felett lenni, mely által tökéletes igazság és törvény lehessen, különben a törvénytévőknek, törvényből ítélőknek és győzedelmeseknek gonoszságukat természetből soha meg nem büntetheted, sem nem zabolázhatod. Amit az ember maga csinál,

¹ Kyros (Kr. e. VI. sz.), a perzsa birodalom megalapítója.

ő annak mindenkor ura marad. Ha már e világba isteni törvényt nem hinnénk, csak emberi törvények alatt kellene élnünk, melyeket az emberek idő, alkalmatosság szerint rosszra, jóra forgatnának. Emberi törvények szerint láttál már sok ártatlan vért kiomlani, sok igazat szenvedni, büntettetni, de isteni törvény szerint soha áldatlan nem kárhoztathatni. Szükség van tehát arra az örökké igaz és szent keresztény hitre, melynek isteni törvényei királyt, bírót, koldust az igazsághoz kötik és egyenlőül büntetnek. Ha ez a hit örökkévaló kárhozzal és jutalommal a hatalmasoknak lelkek-esméretit meg nem láncolná, mi tartóztathatna kicsinyeket, nagyokat gonoszságtól vagy erőszaktól? Vájjon nem volna-e elégséges az ember azon köteleket magáról leszagatni, melyeket csak magától venne magára?

DONDI: Ebbe vagyon a hitnek győzedelme, mellyel a természetet fejlhaladja és ugyanabból igaznak, szükségesnek is lenni megismértetik.

SONDI: Menj tovább még, barátom, a hitnek győzedelmébe és tedd hozzá örök életedet, mely mindenek felett való dicsőséges vígasztalás e földön és örökké való haszon az egekbe. Aki nek ehhez reménysége nem lehet, minek él a földön és örökké való haszon az egekbe. Aki is legnagyobb kínokat találhat és semmibe teljes öröme nem lehet, mivel minden háborúság, vérengzés, fájdalom és nyughatlanság, valamit körülte láthat. Mimódon lehessen tehát termé-

szét szerént is az Istenről oly kegyetlenséget föltenni, hogy őneki tetszett volna minket csak csupa fájdalomra, tévelygésre és kínokra teremteni.

KODOR: Ah, barátom! Szívemnek keserves l könyvei, melyeket ezen szempillantásokba szemeimre gyűlni láthatsz, bizonyítsák előtted, mely igen érzem magamba, hogy az embereknek csupa természet szerént való sorsa e világon csak fájdalom, vakság és nevetség. Boldogok azok, kik a jóltévő Istennek irgalmából magoknak igaz mennyei hitet vehettek, melynek világosságánál az isteni akaratnak törvényei szerént élván, hoszas világi keservek s számtalan fájdalmaiknak örökös jutalmát teremtetők csendes és dicsőséges egeikbe reményihetik. Micsoda gyötrelem van olyan e földön, melyet ezen édes és dicső reménység egy bujdosó halandónak nyögő szívébe gyönyörűséggé ne változtathatná, és azok között, kik idvességeket hiszik, kicsoda tehet e siralmas mélységből minden vigasztalástól megfosztatott fohászokodásokat az egekre? De az, kinek lelkieméreti ilyen mennyei hitet nem esmérhet, ha körülnézi magát e világnak setét lármái között, olyan, mint egy kietlenségen magánosan elhagyattatott ember, ki forró melegségnek, fojtogató hidegnek vagyon kitéve. Szomorú térséget lát mindenfelé s keserves állapotába életének reménységétől is megúsztatván, az emberi szívnek örömétől, meddő kietlenségeken csak szerencsére tévelyeg és sem-

mibe tovább vigasztalást, nem találhatván, minden szempillantásba halálát várja.

SONDI: Nagy vigasztalásom lett benned, ne szűnj meg életednek kútfejét keresni s tapasztalni fogod, hogy az erőtelen, romlott természet felett irgalmas, kegyelmes és jó Isten uralkodik, ki ott emberi nemzetünknek igazságából örökös törvényeket adott, hol a természet sem igazíthat, sem büntethet, sem oktathat s sem zabolázhat.

KODOR: Igaz tehát, hogy az Isten emberi nemzetünknek különösen kijelentett akaratjával kegyelmes, igaz törvényeket, jóságot és örökké való jutalmat vagy büntetést mutat. Meg vagyon tehát határozva, hogy amely ember egyszer születik, az az isteni természetbe vagy irgalmasságnak vagy igazságnak - tételesen eszközévé.

SONDI: Hát mit is gondolhatsz egyebet ennél, hiheted-é, hogy ez az Isten, ki örökkévaló tulajdonságokkal bír és akinek magát e világalkotásába kimutatni tetszett, emberi teremtséit ugyanazon felső tulajdonságainak eszközeivé tenni nem kívánná? Ha az isteni irgalom és igazság emberekbe munkálkodni megszűnik, barmokba, fűvekbe, fákba, folyóvizekbe azokon kívül hogy esmértessek meg? Ha a jóltévő Isten akaratjának értését tőlünk el kívánta rejtetni, miért nem teremtette az embereket is értelem nélkül való oktalan állatokká; minek adott értelmet, ha nem akarja, hogy akaratját értsük; minek öntötte szívünkbe a bűnöknek

jóságos cselekedetektől lett különböztetések, ha nem akarja, hogy néki jóságos cselekedetek által tessünk? Végre, minek volna Isten, ha örökévaló dicsősége ki nem nyilatkozhatna és ki mondana arról allelujákat, ha angyalok, (emberek nem volnának teremtvé? De továbbá, kicsoda még az, ki e földnek urától igazságát vagy irgalmasságát el kívánná venni úgy, hogy ezen örök tulajdonságoknak valóságos léteién őbenne kételkedne? Ha az Isten már egyszerre igaz és irgalmas is lehet, hogy haljon meg benne akár igazsága, akár irgalmassága úgy, hogy az ember sem egyiknek, sem másiknak eszközévé ne tétessen ? Ah, barátom, látod, hogy meg akarják azok az isteni tulajdonságokat ölni, kik sem megjelent isteni akaratot, sem jutalmat, sem büntetést cselekedeteik eránt hinni nem akarnak. Az Istent önnön természetitől láttatnak megfosztani, azt kívánván őtőle, hogy se ne lásson, se ne halljon, se ne ítéljen, se ne büntessen, se ne jutalmazzon. Ez annyit teszen, mint kívánni, hogy mindenhatóságát, irgalmát, igazságát egyszerre vetkezze le. Nincsen e világon se keresztények, sem pogányok között olyan nemzet, mely a jóságot a rossznak s az igazságot a hamisságnak elibe ne tette volna. Nézd, miként bizonyítja ezáltal egész földünknek kereksége, hogy az az Isten jó is, igaz is. Ha jó és igaz, mimódon nézhessen igazságot, hamisságot egyenlőül? Ha pedig ezeket egy rangba nem tédzi, hogy tegyen köztök különbséget, ha úgy nem, hogy az igazsá-

got, jóságot védelmezze, jutalmazza, magához húzza, az igazságtalanságot, gonoszságot pedig üldözze, büntesse s magától elvesse. Tanuld itt az igaz keresztyén hitnek fundamentomát esmérni, annak Istenét csudálni s magadat vizsgálalni. Van örökkévaló igazság, mely cselekedeteinket megcsalattatás nélkül ítéli, bünteti! Van véghetetlen jóság és irgalom is, mely dicső karjait egeinek magasságáról kiterjesztve alányújtja, hogy az igazaknak könyvhullatásokat, kik e siralmas mélységbe kiáltoznak, megszagatott s verejtékezett orcájokról letörölhesse! Ó, isteni irgalom! Ó, örökkévaló jóság! Micsoda az ember tenálad és a te segedelmed nélkül? Nyomorúság, fájdalom, tévelygés és szüntelen való szenvedések alá vettetett halandó, mondd meg, mi vagy, ha Istenednek sem jóságát keresni, sem igazságát rettegni nem akarod? Kicsoda nem csudálja a nagy Istennek irgalmasságát és örökös frigyét magas egeinek dicső karjai közül e földre alászállani? Némulj meg, természet, nézd az Isten szerelmének és irgalmasságának kebelét megnyílni, nézd a kárhozatnak kínos rabságába kiáltozó emberi nemzetnek napját felderülni. Nézd a poklot megzúdulni és annak pusztító angyalait reszketésre, gyalázatra verettetni! Micsoda változás mennyen és földön, melyek között az égnek dicsősége, az embernek idvessége s a pokolnak győzedelme keresztfán függ! Micsoda öröme ez a maga veszedelmébe fetregő emberi nemzetnek! Ehol van az Istennek megtestesült

szerelme, hogy rajtunk kegyetlenkedő ellenségeinket rólunk elervén, sóhajtásainkat karjaira szedhesse, keserves könyveinket szeminkből kitörölhesse s örömnünknek édes fájdalommal elegyedett zokogásait szívére bocsáti hassa. Távozzatok el, ti kegyetlenek, kik isteni jelenést hinni nem akarván, az egeknek dicsőségét homályosítani s az igazaknak, ártatlannak örömet, boldogságát elfojtani kívánjátok! Ti, kik sem büntetést, sem jutalmat nem hívn, az Istennek sem igazságot, sem irgalmasságot nem tulajdonítotok, mely kárhozat által annak létét is tapodnotok kell! Mert kicsoda tagadhatná az isteni kegyelemnek megjelenését anélkül, hogy az Istenséget is egyáltalán fogva ne tagadja? Kegyelmes és igaz Isten, a te dicső tulajdonságaidnak esméreése nélkül, kicsoda különböztetheti meg az ártatlant a gonosztól s az igazat a hamistól! Vagy talán te magad sem kívánsz dicsőséget és az embereknek sincs igazságra, ártatlanságra szükségek? Ó, kárhozat, ó, elfajult tudomány, mely Istent, természetet felfogat és semmivé tész! Ha Istenünk igazságába és természetibe jutalom, büntetés nem lakozik, hol vagyon a mi ártatlanságunk s az ő maga dicsősége is hová lett? — De szívednek megilletődését látom, barátom, könyveket hullatsz, mit csinálsz?

KODOR: Barátom, benned mégilletődvén, az Istent csudáalom s emberi nemünket siratom, ki a tőled magyarázott isteni igazság és irgal-

másság szerént is magát boldog s boldogtalan
sorsra látja oszolni, kell hát mennyországnak,
pokolnak lenni, oly szükségesen, minthogy
irgalmas és igaz Isten legyen! Isten hozzád!

A föld színén elterjedett nemzeteken sok ízben gondolkodván, írtam ezt a kis munkát magánosságomba, minden egyéb könyvektől magamat megvonva, egyedül. Mindenik személy előadja a maga értelmét benne, őket beszéltettem, magam részéről hallgatok, ítéljen az olvasó, mint ítélhet.
----- (Bessenyei
„Tudósítás“-a.)

lap

TARTALOM.

Beköszöntő	3
Tájékoztató	5
A törvénynek útja	7
Tudós társaság	45